

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav české literatury a literární vědy

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Jan Havelka

Zbyněk Havlíček – reflexe díla a osobnosti

**Zbyněk Havlíček – Reflection of Work and
Personality**

Praha 2012

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jan Wiendl, Ph.D.

Na tomto místě bych rád poděkoval panu docentu Janu Wiendlovi za pomoc při vypracování této diplomové práce.

*Prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval
všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného
vysokoškolského studia či k získání jiného či stejného titulu.*

V Kladně dne 30. července 2012

Jan Havelka

Obsah

1.Úvod.....	7
1. Zbyněk Havlíček	9
1.1 Úvod.....	9
1.2 Zbyňkovo dětství očima Mari Havlíčkové.....	12
1.3 Tvorba Zbyňka Havlíčka.....	18
1.3.1 Ze vzpomínek Roberta Kalivody.....	19
1.3.2 Vratislav Effenberger a jeho vzpomínka na Zbyňka Havlíčka.....	23
1.3.3 Josef Vyskočil a Zbyněk Havlíček.....	25
2. Pojetí surrealismu Zbyňka Havlíčka.....	27
2.2 Zbyněk Havlíček a surrealismus.....	28
2.3 Zbyněk Havlíček a André Breton.....	34
2.4 Havlíčkovy přednášky.....	47
3. Poetika Zbyňka Havlíčka	49
3.1 Metafora jako východisko.....	49
3.2 <u>Téma</u> - doba stalinismu.....	51
3.3 Pásmo jako kompoziční výzva.....	55
Závěr.....	57
Použitá literatura.....	58
Příloha k diplomové práci - soupis pozůstalosti Zbyňka Havlíčka.....	60

Úvod

Diplomová práce se bude věnovat významnému autorovi poválečného surrealismu Zbyňku Havlíčkovi. Práce má dva zásadní pilíře. První pilíř je jakási koláž, která ve třech kapitolách představí Zbyňka Havlíčka. Půjde o jeho život, pojetí surrealismu a také krátké seznámení s Havlíčkovou poetikou.

Práce se také opírá o pozůstalost Zbyňka Havlíčka, která je uložena v LA PNP v Praze na Strahově.

Život Zbyňka Havlíčka představuji očima jeho matky Marie a poté následuje perspektiva vzpomínek tří jeho přátel – Roberta Kalivody, Vratislava Effenbergera a Josefa Vyskočila.

Pojetí surrealismu u Zbyňka Havlíčka rekonstruuji především z materiálů uložených v pozůstalosti LA PNP v Praze na Strahově.

Surrealismus a psychoanalýza, to jsou pojmy, které jsou pro Zbyňka Havlíčka pojmy nejdůležitějšími. Ve své práci vycházím také z časopisu Analogon, který reflektuje surrealismus a psychoanalýzu uplynulé doby a věnuje se také mimo jiné Zbyňku Havlíčkovi a okruhu jeho přátel.

Analogon se zaměřuje na výzkumy a výtvoř, vycházející ze součinnosti imaginace a kritického myšlení.

Analogon¹ propojuje zejména oblasti surrealismu a psychoanalýzy, což je pro Zbyňka Havlíčka důležitý rys jeho tvorby, dále také antropologii.

Druhý pilíř diplomové práce představuje Havlíčkovu pozůstalost, která je uložena v LA PNP v Praze na Strahově. Tisky vlastní a cizí, dále korespondence, především mezi Zbyňkem Havlíčkem a jeho ženou Věrou Havlíčkovou a dále také kondolence k úmrtí Zbyňka Havlíčka. Tento druhý pilíř diplomové práce se nachází jako příloha práce.

¹ Analogon vydává především kritické a teoretické práce (literární a filozofické eseje, recenze, publicistika) a dále volnou literární tvorbu (poezii, prózu, drama, filmové scénáře...)

Analogon založil čelní představitel československého surrealismu Vratislav Effenberger, o kterém bude, jak už jsem psal, také řeč. První číslo vyšlo v červnu 1969.

Téhož roku bylo vydávání časopisu Analogon zakázáno normalizační státní mocí.

Druhé číslo Analogonu vyšlo až v roce 1990 z iniciativy Surrealistické skupiny v Československu.

Na úvod bych rád zmínil to, co o Zbyňku Havlíčkovi říká jeho bratranec, básník Karel Šebek. Život Karla Šebka² je také dost zajímavý. Zmiňuji se proto o něm v krátkosti v poznámce pod čarou. Karel Šebek si pokládá otázku, zda u Zbyňka Havlíčka převládá psycholog či básník. Podle Šebka to bylo nevyhnutelné spojení. Šebek říká:³

„Vím, že se přes lákavost jiných přístupů musím omezit na ta nejholejší fakta, vzhledem k nebezpečí mystifikací čekajících ze všech stran. Píšu o tom, co jsem viděl nebo slyšel a odvažuji se jen několika vysvětlení, jak to podle mne všechno bylo. Měl jsem možnost poznat Zbyňka v různých prostředích – oproti ostatním. Snažím se o podání skutečnosti, nikoli o opěvování nebo svůdné anekdotizování, nejde mi o teorii či interpretaci díla; to, co zde píši, je to, co mi zůstalo trčet v hlavě, pokus o objektivní pohled, což se mi samosebou nezdaří, neboť TO v hlavě má emocionální podklad a v něm také tkví, proč Zbyněk pro mne byl právě takový, jako byl, ne jiný. Vím určitě, že o svém významu a dílu věděl víc, než by mohlo napsat sto přátel a analytiků dohromady. A také vím, že byl svým způsobem šťasten, že své štěstí rozdával a přenášel, že skrze sebe osvobozoval ostatní“.

² Zbyněk Havlíček jej seznámil se Surrealistickou skupinou. Zasvětil jej do poezie, seznámil jej s dílem Bretona a dalších literátů; básníků a prozaiků. Psaní „naordinoval“ Havlíček svému bratranci Karlovi v rámci arteterapie, nicméně Karel byl básníkem a zůstal jím až do svého zmizení. Do jaké míry bylo jeho dílo arteterapií, je diskutabilní, každopádně jeho život se prolínal s poezií a poezie se prolínala s jeho životem víc než u kteréhokoliv jiného umělce té doby u nás. V polovině 60. let se usídlil v psychiatrické léčebně a s Havlíčkem v rámci terapie experimentoval s LSD, pokusů s LSD se dobrovolně účastnila téměř celá tehdejší jinak ilegálně působící Surrealistická skupina. Po smrti Zbyňka Havlíčka se roku 1969 Šebek začal nenávratně propadat do hlubin úzkostné toxické psychózy. V tomto období opakovaně pobýval v psychiatrických léčebnách (Kosmonosy, Sadská, Bohnice, protialkoholní léčebna v Praze u Apolináře...), několikrát se pokusil o sebevraždu, horečně psal a rozesílal texty.

Absolvoval něco kolem 30 neúspěšných pokusů o sebevraždu. Při pádu ze čtvrtého patra z bytu v domě v Lublaňské ulici v Praze (u náměstí I. P. Pavlova) dopadl na trabant. Trabant byl zcela zdemolován, Šebek zůstal živ a zdrav s lehkým zraněním. V bytě toho času sídlila komunita narkomanů, ale Šebek komunitu přetvořil na „továrnu na poezii a koláže“. Všichni narkomani tvořili básně, lepili a vystřihovali koláže. Mezi Šebkovy legendární pokusy o sebezničení patří např. srážka s lokomotivou. Kráčel po trati proti lokomotivě. Ocitl se pět minut v klinické smrti, ale přežil. Věšel se, lano se utrhlo, polykal prášky, vypumpovali mu žaludek. Surrealistický básník a prozaik Pavel Řezníček jej nazval „posledním žijícím fextem“ (nesmrtelnou bytostí). Své krédo „Život je choroba, kterou je nutné přežít“ naplnil Karel Šebek tedy doslova.

³ Šebek, Karel: Doktor Zbyněk Kaligari. In: Analogon 9, str. 53 -54.

1. Zbyněk Havlíček

1.1 úvod

Zbyněk Havlíček, syn prozaika Jaroslava Havlíčka (1896-1943) a bratranec básníka K. Šebka, se narodil 22.05.1922 v Jilemnici. Vyrostl v Praze na Spořilově, kde vystudoval reálné gymnázium (maturita 1941). Na jaře 1943 ustavil s R. Altschulem, L. Fárou, F. Jůzkem a R. Kalivodou skupinu tzv. spořilovských surrealistů. Člen pražské surrealistické skupiny a tzv. psychoanalytické skupiny, do které vstoupil v 60. letech. V roce 1945 žil krátce ve Svahoru v česko-německém pohraničí, 1947 podnikl cestu do Finska. 1945-50 studoval na FF UK psychologii a estetiku, posléze též filozofii. Poté pracoval jako klinický psycholog a psychoterapeut střídavě v psychiatrických ústavech v Dobřanech a v Sadské u Prahy. Zemřel na leukémii 7. ledna 1969.

Poezii psal Havlíček již od roku 1939. Během svého života otiskoval pouze psychoterapeutické stati v odborném tisku (mj. ve Vesmíru), básně poprvé uveřejnil teprve roku 1966 v Orientaci. Posmrtně jeho verše i teoretické stati vyšly v Listech, Univerzitě Karlově, Sešitech pro literaturu a diskuzi a Analogonu. V samizdatu vydal V. Effenberger v roce 1979 průřez Havlíčkovou básnickou tvorbou a výbor z teoretických statí (pod souborným názvem Dialektika poezie a revoluce). Po roce 1989 byly jednotlivé texty otištěny v Tvaru, Lidových novinách, Tvorbě, Metropolitním Telegrafu a Hostu. Od konce 50. let se Havlíček podílel na rukopisných surrealistických sbornících Objekt 3 (1958), Objekt 4 (1960) a Objekt 5 (1962), na konci 60. let přispíval i do knižně vydávaných sborníků. Je zastoupen v magnetofonové přehlídce surrealistické poezie Antologie 1962.

Nyní nabízím stručný životopis, který píše sám Zbyněk Havlíček.

Zbyněk Havlíček

Stručný životopis⁴

Narodil jsem se 22. 5. 1922 v Jilemnici, krátce nato jsme se přestěhovali do Prahy. Otec byl bankovním úředníkem, při tom se zabýval literaturou: dílo Jaroslava Havlíčka vychází nyní v Čsl. Spisovateli. Zemřel za války 1943. Matka je v důchodu, pracovala jako knihovnice v Městské knihovně v Praze. Sestra je konstruktérka v Tesle. Manželka – ženil jsem se 1950 – vede knihovnu Orientálního ústavu ČSAV. Jediný syn dokončuje 6. třídu ZDŠ na Spořilově.

Maturoval jsem 1941 v Praze-Michli, za války jsem absolvoval knihovnickou jednoletou školu a učil se francouzštině v soukromé jazykové škole. Od r. 1943 jsem byl zaměstnán v několika knihovnách, naposled v Knihovně vysokých škol technických do roku 1946. Po válce jsem se zapsal na filozofickou fakultu s hlavním oborem psychologie.

Absolvoval jsem v r. 1949, 1950 jsem složil fakultní zkoušku z psychologie, s touto kvalifikací jsem nastoupil místo psychologa v Psychiatrické léčebně v Dobřanech. – Dizertační práci jsem napsal z oboru psychologie snění v r. 1950, pro její převážně dynamické hledisko byla mi práce doporučena k přepracování se zaměřením k fenomenologii snu. Než jsem se mohl tuto práci – již při absorbujičím zaměstnání – předložit, onemocněl jsem poliomyelitidou, mezitím došlo k reformě studia a k zrušení možnosti uzavření studia doktorátem.

Pracoval jsem tedy jako klinický psycholog v Psychiatrické léčebně v Dobřanech od r. 1951 až do letošního jara, kdy jsem přemístil do psychiatrické léčebny v Sadské – odbočka KÚNZ.

Ve své odborné praxi jsem se zabýval především problematikou psychopatologie – a k ní zaměřuji také nynější dizertaci.

⁴ Havlíček, Zbyněk: Stručný životopis, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Hodně jsem přednášel, školil ošetřovatele i mladší lékaře, účastnil se vědeckých konferencí a sjezdů, fungoval jsem také jako soudní znalec, byl členem Společnosti J. Ev. Purkyně atd.

Od r. 1945 jsem členem funkcionářů KSČ, po mnoho let jsem vedl rozsáhlou odborářskou knihovnu.

Pokud jde o nejnějnější zájmy, kromě literatury jsou to psychopathologie, psychogenesa a psychoterapie, mám to štěstí, že jsou také ústředním thematem mého povolání.

Zbyněk Havlíček
klinický psycholog,
Psychiatrická léčebna
SADSKÁ

1.2 Zbyňkovo dětství očima jeho matky Marie Havlíčkové⁵

V srpnu 1921 se konala svatba Marie a Jaroslava Havlíčkových. O půl jedné v noci 22. května 1922 se narodil zdravý silný chlapec. Bylo to v Jilemnici u rodičů. Marie a Josef neměli tehdy ještě svůj byt. Pojmenovali ho Zbyněk. 22. května byl svátek Emila a Julie. Tatínek Marie se jmenoval Emil a byl to jeho první vnuk. Jaroslavova maminka byla Julie a také dostala prvního vnuka. Bratr Marie se jmenuje také Emil a sestra Julča. Takže pro všechny to byl vlastně takový dárek k svátku.

Po šesti týdnech v červenci si rodiče odváželi miminko domů do pražské Krče. Jak píše Marie Havlíčková:⁶ „Zbyněk dobře prospíval, na duši i na těle, byl normální šťastné dítě, brzy chodil, brzy mluvil, měli jsme z něho radost“. Byt dostali ve vile s velikou zahradou.

Malý Zbyněk vše prožíval intenzivně a s velkou vášní. Měl přítele, strážníka, jezdíval kolem jejich domu asi dvakrát týdně na koni. Seznámili se v krčském lese, kdy Zbyňkovi bylo něco přes rok. Marie tam s ním chodívala dopoledne a otec se pro ně vždy odpoledne stavil. Zbyněk při své společenské povaze stále odbíhal k vedlejší skupince, kde se s ním bavili. Byl to pán středních let se ženou a dcerou. Měl dovolenou a chodíval tam denně. Za rok Zbyňka poznal, když jako jízdní hlídka jezdil ještě s jedním strážníkem kolem jejich vily. Bral ho k sobě na koně a asi za půl hodiny ho přivezl zpátky. Zbyněk byl nadšený a vždy se těšil.

Pražská Krč byla dříve skutečný venkov. Havlíčkovi bydleli v horní Krči. Spojení do Prahy bylo v té době pouze vlakem. Jaroslav Havlíček chodil denně na tramvaj asi půl hodiny cesty. Nejprve na náměstí Bratří Synků, později do Michle a nakonec na Pankrác. Tam, kde je dnes stanice metra Pražského povstání.

Se Zbyňkem téměř do Prahy nechodili. Zbyněk špatně překonával strach ze všech nových neznámých věcí. Jeho první cesta tramvají byl zážitek i pro rodiče. Stále brečel, byl k neudržení, chtěl ven.

⁵ Havlíčková, Marie: Zbyňkovo dětství, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

⁶ Havlíčková, Marie: Zbyňkovo dětství, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Otec Jaroslav ho vychovával důsledně, až tvrdě podle svých nezkušených představ k naprosté poslušnosti, pravdomluvnosti, podrobení se trestu, statečnému snášení bolesti. Chtěl z něho mít, jak říká Marie Havlíčková,⁷ „celého muže“.

Někdy to byly celkem velké nároky na malého Zbyňka. Jak Zbyněk rostl, nároky na výchovu se stupňovaly.

Přicházela také různá střetnutí s malou sestřičkou Evou. Právě na Evu nebyly kladeny žádné požadavky. Od Zbyňka vyžadoval k Evě vstřícnost, čestnost a ochranu k mladší sestře. Zbyněk to pochopitelně nemohl nijak pochopit.

Asi jako každé dítě, které má menšího sourozence. Je také jasné, že se Zbyněk snažil různým způsobem odškodnit. Posmíval se sestřičce, když spadla na zem atd.

Do první třídy v září 1928 nastoupil Zbyněk v Krči. Do školy chodil velmi rád. První školní rok v Krči nedokončil. 1. dubna 1929 se rodiče odstěhovali na Spořilov. Skončila tak první epocha Zbyňkova života, na kterou vždy velmi rád vzpomínal, kam se tak často rád vracel, do míst, které měl rád, k lidem, které miloval, s nimiž nikdy nepřerušil styky.

Spořilov přijal rodinu Havlíčkových velmi vlídně. Proti Krči to bylo hotové velkoměsto. Po ulicích bylo ještě všude plno stavebního materiálu, hromady písku, neobydlené domy. Na zahradě nechal Jaroslav Havlíček vybudovat houpačku, hrazdu, bylo tu vždy plno dětí. Zbyněk Havlíček začal cvičit v Sokole, byl velice odvážný. Marie Havlíčková jednou pozorovala, jak několikrát za sebou vběhl ze zahrady do pokoje, běžel po schodech nahoru do ložnice a opět se vrátil. Marii to bylo divné, šla se podívat ven na zahradu a strnula. Malý Zbyněk přelezl zábradlí v prvním patře na balkoně a soustředěně s rozpřaženýma rukama, zády ke zdi se posunoval po úzké římse, užší než jeho dětská noha, nad zábradlím po zdi, která dvakrát obcházela a zahýbala za roh, potom seskočil na zasklenou markýzu u domovních dveří a sešplhal se dolů. Sám si takhle hrál, obdivovatele neměl žádné. Marie na něj nikdy nežalovala, ale tentokrát to tátovi řekla.

Nechal si to předvést, pochválil ho a zakázal mu to. Když Jaroslav Havlíček přišel domů z banky, potřeboval klid pro psaní svých povídek a románů. Zbyněk a později také Evička museli vždy podat hlášení o tom, co bylo ve škole, co se jim přihodilo venku. Vše vždy po pravdě.

⁷ Havlíčková, Marie: Zbyňkovo dětství, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Nic se nesmělo zamlčet, i když se to ze Zbyňka vždycky špatně dostávalo ven. Přicházela pochvala, jindy tresty různé povahy. Nejpotupnější trest byl, když musel přinést sešit a krasopisně psát tento diktát.:

Správný kluk nikdy nebije svou mladší sestřičku, takový zaslouží...atd. Nebo: Správný kluk pomáhá vždy slabšímu a nenastavuje nohu spolužákovi, když je vyvolaný k tabuli, nehází kamením, zvláště ne do hlavy.

Taková hlášení vyžadoval táta až do ukončení školní docházky. Eva se brzy vzbouřila, Zbyněk se podvolil, ale vždy v něm navždy zůstala kapka hořkosti ke svému tátovi.

Po skončení hlášení tátovi odběhl na svobodu a následovaly divoké hry, závody ve skoku, v běhu po hlavní třídě, ve kterých vždy musel být ten hlavní. Dále kopanou, kde byl kapitánem. Fandil Spartě.

Když chodili na výlety, hlavně o dovolené, byly to dlouhé túry, a aby dětem ubíhala cesta, hrávaly se různé hry. Zbyněk chodil vždy s mámou a Evička s tátou. Evička, i když ještě docela malá, krásně kreslila, neobvykle a překvapivě, každá její figurka byla jako živá.

Táta v ní viděl a pěstoval svůj nesplnitelný životní sen, stát se malířem, přitom byla, jak říká Marie Havlíčková, tak žensky roztomilá a chytrá. Jaroslav Havlíček ji měl velmi rád.

Zbyněk byl také velice chytrý a nadaný.

Ve škole byl stále premiantem, na rozdíl od táty, který jim nebýval nikdy. Jeho školní vysvědčení bylo až do maturity stále s vyznamenáním, jen kreslit neuměl. Když se na něj Marie v primě paní profesorky ptala, řekla jí.: „Maže, syn maže“. A jen z ohledu na ostatní známky, dostával z kreslení také slušné známky.

Také už v obecné škole krásně recitoval.

První báseň, která ho zaujala, byla Macharova: Padlým u Sadové, potom básně Nerudovy. Kromě těch, které se učil ve škole, přednášel hrozně rád a tak procítěně na všech školních slavnostech, na slavnostech veřejných v Sokolovně, ke dni matek na spořilovském náměstí. Když byla v září 1931 na Spořilově otevřena nová škola, napsal mu táta pěknou dlouhou báseň. Bylo to dojemné, píše Marie Havlíčková.

Malý, devítiletý chlapec na vysoké tribuně, jeho hlásek se jasně nesl nad hlavami zástupu, kolem různí zástupci úřadů města Prahy, hudba, uniformy. Marie Havlíčková četla básně s ním.

Když dokončil Zbyněk pátou třídu, vedli ho rodiče do poradny na psychologický test pro výběr povolání. Od psychologa dostali radu, kterou nedodrželi, nedávat ho na studie.

Do gymnázia jezdil do Vršovic. Často měla Marie Havlíčková starosti. Domů přicházel Zbyněk pozdě.

Velikou láskou jeho studentských let byla krásná židovská dívka Margareta Bužakerová. Ve válce zahynula v Osvětimi. Do septimy a oktávy chodil do Michle, do nové postavené budovy.

Čas prázdnin trávil Zbyněk Havlíček různě. Jednak v srpnu jezdila rodina vždy po různých krajích naší republiky. V červenci před primou byl s dětmi úředníků ze živnobanky v Gradu v Itálii. Potom byl dvakrát v Jabloneckých Pasekách v rodině nezaměstnaného německého skláře, aby se naučil německy. Tam se mu moc líbilo, měl tam několik českých chlapců na prázdninách. Tam byl Zbyněk skutečně šťastný, německy se sice moc nenaučil, ale měl navždy krásné vzpomínky. Poté tam už Zbyněk moc nejezdil, a to z důvodu, že se na Jablonecku příliš rozmohlo henleinovské hnutí.

Před prázdninami v sextě velmi vážně onemocněl. Dostal zápal plic a pohrudnice. Měl vysoké horečky, penicilin ještě v té době nebyl, nemoc proto probíhala těžce a dlouho. Po nemoci byl zesláblý a byl jakýsi jiný. Stala se v něm změna. Stále zamyšlený, přestal se zajímat o sport a začal psát básně. Psal plynule a snadno, jak každodenní chléb. Oblíbil si Roberta Kalivodu. Spolu o prázdninách podnikali svůj první samostatný, vícedenní výlet do Beskyd a tam tentokrát vzniklo jejich věrné celoživotní přátelství.

Zbyněk hrál velmi rád šachy, luštil šachové úkoly. Také velmi rád četl, například Dostojevského, Prousta, vážnou literaturu. Začal se zajímat o Freuda, Marxe a Engelse.

Poté přišla válka, vzrušené doby, vzrušené dny, události se řítily, mobilizace, 15. března 1939 přišli Němci. Chmurné dny okupace poznamenaly šťastné dny bezstarostného mládí. Otec Jaroslav začal churavět. 5. května 1941 Zbyněk odmaturoval. Jeho báseň na rozloučenou se četla ve školním rozhlasu:

Střední škola.

Jen ještě dnes
a pak už nikdy snad
s větévkou modřínu se rozcházíme spolu
Jak na poslední ples
vzala sis bílý šat
a jasnou auroelu
Až budeš tančiti
nehrajte valčík smutku
úsměvy povědí víc
Je třeba dopíti

dopíti bez zármutku

Jdem jarní bouří vstříc

My všichni věštcí renezance
my všichni v deliriu tance
my všichni provždy ztracení
jsme chřestýši jež jednou vstanou
a v cárech s hrudí rozervanou
půjdemo mstít své taneční

S větévkou modřínu
dáváme sbohem snění
Za snítkou vavřínu
za dýmem přesvědčení
za sladkým splněním
každý má malé drama
Stoupáme údolím
vysoko do neznáma

Ach na poslední ples-sis vzala bílý šat
Líbám tě ještě dnes – a pak již nikdy snad
Je třeba dopítí – tu číši bez zármutku
Až budeš večer tančit – nehrajete valčík smutku

Úplně do všeho zasáhla válka. Vysoké školy byly zavřeny. Zbyněk Havlíček se dal zapsat na knihovnickou školu. Druhý rok chodil na francouzský institut. Učil se francouzštině, aby mohl překládat své milované francouzské básníky. Stále mu hrozilo nasazení do říše.

Rodiče se velmi báli o své děti. Báli se o Zbyňka. Jeho radikální myšlenky, tajná přátelství, nepředložené riskantní činy. Děti byly v růstu a byl nedostatek jídla. Skromné válečné přiděly dávali rodiče dětem.

Uprostřed války, 7. dubna 1943, otec Jaroslav Havlíček nečekaně zemřel. Vyčerpaný, přepracovaný, na zápal plic a mozkových blan. Byla to krutá, náhlá a bolestná rána, kterou všichni těžce prožívali, každý po svém. Marie Havlíčková se velmi trápila. Každý měl svůj hluboký žal i zoufalý pocit provinění, které se již nikdy nedá napravit.

A tenkrát, vlastně definitivně, skončilo Zbyňkovo dětství, až dosud řízené láskou a péčí rodičů, své další životní osudy si už vytvářel sám. Marie Havlíčková je už mohla jen starostlivě a s obavami sledovat.

Takto popisuje Marie Havlíčková Zbyňkovo dětství.

1.3 Tvorba Zbyňka Havlíčka

Těžiště tvorby Zbyňka Havlíčka bylo v poezii. Byl autorem více než 20 básnických sbírek. Havlíček byl prvořadou osobností spořilovských surrealistů. Havlíček také přispíval do sborníku Objekt, který vyšel pětkrát v letech 1953 - 1962. V tomto sborníku byl také sám Vratislav Effenberger, čelní představitel surrealismu po smrti Teiga, výtvarník a básník Mikuláš Medek. Uveřejňovali sem svá díla i mladí a nejmladší: Petr Král, Stanislav Dvorský, Věra Linhartová, Milan Nápravník. Ti tvořili vlastně už třetí generační vlnu surrealistů. Knižně se skupina představila ve sborníku Surrealistické východisko (1969) a v některých dalších textech, které vyšly na konci šedesátých let.

Zbyněk Havlíček se stal pokračovatelem surrealismu v oblasti imaginace, snu a touhy. Problematikou nevědomí a snu se zabýval odborně, a to v dizertační práci Skutečnost snu (1950). Ve svých literárních dílech Havlíček pracoval s řetězci metafor, ve kterých se konkrétní střetává s abstraktním, vysoké s nízkým, poetizmy s jazykem odborným. Své básně psal v citovém vypětí, inspiroval se svými vzpomínkami či exotickými představami, nebránil se přirozené sexualitě v literatuře, a to jak v podobě lásky, něhy, tak jako drsné pudové nízkosti. Jeho dalšími frekventovanými tématy byl marazmus stalinské doby, v které žil, ničivý politický systém, teror duševně i mravně mrzačící člověka a současně apokalyptická vize jaderné katastrofy.

Z francouzštiny Havlíček přeložil Dějiny surrealismu od Maurice Nadeaua. Sazba však byla v letech 1949 a 1971 dvakrát zničena (kniha prvně vyšla až v 90. letech v nakladatelství Votobia), stejně jako byl zakázán jeho překlad z tvorby Bretonovy (Arkán 17). V roce 1969 bylo zakázáno i k vydání připravené autorovo teoretické dílo Princip imaginace.

Po Havlíčkově smrti uspořádal jeho spisy Vratislav Effenberger pod názvem Dílo Zbyňka Havlíčka. Většina jeho poezie však vyšla až roku 1994 pod názvem Otevřít po mé smrti v nakladatelství Český spisovatel.

1.3.1 Ze vzpomínek Roberta Kalivody

Největším přítelem Zbyňka Havlíčka byl právě Robert Kalivoda,⁸ jak už popisovala ve vzpomínkách jeho matka Marie Havlíčková.

Zbyněk Havlíček zásadně změnil Kalivodův život. Havlíček byl jen o půldruhého roku starší, což v mládí a dospívání má o to větší dosah. V Sokole ještě Zbyňka Havlíčka neznal. K Sokolu měl Kalivoda averzi, avšak právě na Spořilově dával Sokol větší možnost cvičit. V Sokole mu Kalivoda v nářadovém tělocviku nesahal ani po kolena, tenis hrál už dobře, když Kalivoda teprve začínal. Havlíček také hrál skvěle šachy.

V době, kdy přátelství mezi Kalivodou a Havlíčkem už nebylo v dětské roli, porazil Kalivodu v partii, kterou hrál naslepo, zatímco Kalivoda seděl za šachovnicí.

Kalivoda také velmi oceňoval jeho knihovnu. Otec Havlíček jako spisovatel byl pro Kalivodu velkým měřítkem hodnot. Zbyněk ukazoval Kalivodovi své první básně a vtahoval Kalivodu neudržitelně do svého světa. Vlivem Havlíčka se Robert Kalivoda stával sebevědomým marxistou, komunistou, stoupencem české i světové avantgardy.

Jestliže čeští pováleční surrealisté správně upozornili na to, že pro vývoj člověka mají klíčový význam „rozhodující setkání“, pak pro Kalivodu patří zcela jednoznačně setkání s Havlíčkem k těm rozhodujícím setkáním „prvního stupně“.

Havlíček byl považován za přirozeného vůdce. Byl to tehdy, jak píše Kalivoda,⁹ spořilovský André Breton. V roce 1943 se uspořádal ve vile Kamilly Neumannové na Olšanech diskusní setkání se socialistickými realisty, vedenými Stanislavem Neumannem vnukem. Spořilovští surrealisté se cítili hrozně důležití, dělali „prostě dějiny“. Za války bylo také důležité setkání s Karlem Teigem ve smíchovské kavárně Urbance, ze kterého se vyvinula spolupráce Havlíček – Teige. Ta ovšem nebyly idylická a skončila roztržkou. Obrovským pozitivem, podle Kalivody, bylo seznámení s Václavem Tikalem. A obrovským šokem, který spořilovskou skupinu natrvalo poznamenal, byla tragédie rodiny Altschulů.

⁸ Robert Kalivoda vystudoval Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy. Do roku 1950 byl středoškolský profesor. Od konce války patřil ke spořilovským surrealistům.

⁹ Havlíček, Zbyněk: Skutečnost snu, str. 416 – 420.

Rudolf Altschul se narodil 22. dubna 1927. Byl to český básník, člen skupiny Spořilovských surrealistů, účastník druhého odboje.

Rudolf byl synem Pavla Altschula, majitele časopisu Světozor. Zatčen gestapem 13. září 1944. Jeho texty byly většinou zabaveny gestapem, dochovaly se jen dva útlé svazky Poslední čas a Válka 1944, dosud nevydané knižně. Zahynul v březnu nebo dubnu 1945 na pochodu smrti z koncentračního tábora Flossenbürg.

Na tomto místě bych ještě rád dodal několik informací k této rodinné tragédii:

Bezmála tři čtvrtě století přežívá na stejném místě drogerii na rohu obchodního domu Breda v Opavě, odjakživa spojenou se jménem Alčul. Správně by se ovšem drogerie měla jmenovat Altschul. Altschulovi byla ortodoxní židovská rodina..

Už před druhou světovou válkou nesla údajně dodnes stojící drogerie na štítě skutečně název Altschul-barvy-laky-fermeže. Vlastní výrobu měli mít v Kateřinkách. V rodině byly rovněž dvě dcery. Ruth a Greta. Druhá jmenovaná se provdala za jistého Viktora Müllera a s ním měla dceru jménem Soňa.

Všechno navždy poznamenal vpád Němců do Polska v roce 1939, počátek druhé světové války a nacistický hon na Židy. Rodina sice prchla v roce 1940 ze Slezska do Mělníka, ale uniknout tragédii se jí nepodařilo. Němci je údajně našli a ještě tentýž rok odvěkli do koncentračního tábora v Terezíně.

Gretu, Viktora a malou Soňu všechny povraždili v plynu. Jediným, kdo nakonec koncentrák přežil, se stala Ruth, která byla těhotná. Právě ona měla po starém panu Altschulovi a následně jeho manželce opavskou drogerii v poválečné době převzít.

V následujících časech došlo ještě k dalším těžkým chvílím příbuzných Altschulových. Zejména, když si jedna z přímých potomkyň vzala Němce a rodina jí to samozřejmě nikdy neodpustila.

Dnes tam stojí jak dům, kde se před mnoha lety vyrábělo zboží pro obchod, tak i starý domov Altschulových. V Praze existují stále i žijící potomci rodiny. Přesto už dnes, až na pár pamětníků, nikdo netuší, kdo to vlastně v Opavě Altschul byl.

Tolik tedy informací k rodinné tragédii Altschulů.

Zpět ke Zbyňku Havlíčkovi.

Zbyněk Havlíček byl nadán senzibilitou a zároveň schopností racionálně pronikat a zjasňovat své životní obsahy, dokáže tvořit poezii, která má smysl, půvab a hloubku a také zároveň se může orientovat v bludišti, dodávat skutečností hodnoty. V tomto směru byl Havlíček skutečně nadán. Lze dokonce říci, podle Kalivody, že byl nadán bohem. Základní tóninu Havlíčkově válečné poezii dává ovšem především schopnost imaginace a schopnost básnické invence. Racionální a intelektuální průnik k souvislostem světa je v jeho tehdejší básnickém modelu sice vnitřně obsažen, ale je spíše skryt.

Spořilovští surrealisté byli tehdy fascinováni světem Máchovým, světem Hlaváčkovým a Havlíček do těchto světů pronikal poetikou 20. století. Je jí tehdy bytostně přitahován představou smrti, v jeho vidění světa má nostalgie a melancholie dosti dominantní postavení, ale to je všechno součástí „krásna“, do něhož se ponořuje mladý člověk, otevřený do budoucnosti. Havlíčkova válečná poezie je v první řadě čistá poezie, píše Kalivoda:¹⁰

„Je hebká, sametová, vláčná, je strůjkyní požitku i tam, kde obnažuje dravčí zuby reálného světa, nabývá spíše podobu kulometu, který vystřeluje básnické obrazy, upoutává však současně svou rytmičkou a arytmičkou zvukomalbou, podobu elektrické energie, která nejen spaluje, ale i osvětluje svými neony hluboká zákoutí lidské psýchy.“

Po válce Zbyněk Havlíček jako básník a tvůrce rychle dozrával. Kalivoda by řekl, že vstoupil do věku své „mladé zralosti“. V této bezprostředně poválečné době se všichni nějak deformovali, každý nějak jinak, Havlíček asi z nějaké vnitřní nutnosti. Jestli jej něco v tomto dozrávání ovlivňovalo, nebyl to ani tak vliv jednotlivých přátel a lásek, jako tlak oněch sil, které sám přivedl na svět svou válečnou aktivitou a poezií.

Poezie vytvořila z Havlíčka konkrétní básnický typ, který se mohl dále pouze proměňovat, nemohl se však nikdy jen lineárně negovat a nahrazovat něčím zbrusu novým.

¹⁰ Havlíček, Zbyněk: Skutečnost snu, str. 416 - 420.

Postupem času, již na konci války a bezprostředně po ní, nabývá Havlíčkova poezie na pragmatické razantnosti. Přišly první šoky, smrt Altschulova, smrt otcova – jak to cítila Marie Havlíčková jsme se mohli již dočíst.

Pro Zbyňka to byly skutečně zlá léta. Nastávala doba konfrontací. Maximalismus revolučně romantických básníků nacházel rychle v Havlíčkově výrazného interpreta a reprezentanta. Havlíčkovi pomáhala jeho mimořádná vitalita a racionalita k tomu, aby z jinošské lyriky přešel k programovému básnictví.

Drzost stávat se programovým básníkem a vtělovat se do poetického tvaru i po všem tom, co přinesla válka, ideové postuláty klasického integrálního surrealismu si mohl Havlíček dovolit.

Jak říká dále Robert Kalivoda:¹¹

„Pokud vystřeloval hesla, vystřeloval je jako básník a dopracovával k tomu svou neopakovatelnou poetiku. Ideály kosmické váhy zůstávaly při tom neposkvrněné, klasicky čisté. Havlíček snad může být některými realisty a pragmatiky považován za Dona Quijota svého století, nedal se však nikdy realitou dokopat k tomu, aby se na ni jen šklebil.“

Na počátku padesátých let dosáhl Havlíček své dospělé zralosti v básnických cyklech, které by Kalivoda pojmenoval jako „hymny na moderní epochu“. V jeho poezii se vystupňovává manifestační charakter programových vět a programových přitakání, do jeho tvorby proniká v maximální míře terminologie moderní vědy. Báseň sama je schopna vydržet tento nápor nebásnických prostředků, který bojuje o své elementární lidské hodnoty. Zde je možno vystopovat vnitřní kontinuitu a vnitřní organizačnost Havlíčkovy tvorby.

Havlíček dokázal vyvinout určitou vizi moderního světa, který je sice krutý a absurdní, neztrácí nicméně básnickou přitažlivost a lidský smysl.

Důležitostí v Havlíčkově poezii, jak píše Kalivoda,¹² je také smrt. Smrt podle Kalivody figuruje stále výrazněji v Havlíčkově světě.

¹¹ Havlíček, Zbyněk: Skutečnost snu, str. 416 - 420.

Nejde o jakousi jinošskou posedlost smrtí. Havlíček si buduje už od konce války jakousi vlastní filozofii života, která se zdá být potvrzována i obecným během lidských věcí.

Později se Robert Kalivoda od Zbyňka Havlíčka dost vzdálil. Každý měl svou jinou životní strategii. V šedesátých letech se zase sblížili.

Těsně před smrtí s ním Kalivoda v nemocnici mluvil. Byly to dva dny před jeho koncem. Zemřít nechtěl, bojoval se svou nemocí. Měl obrovskou vitalitu, chtěl kromě jiného dovést svou práci vědce-psychologa. To mu nebylo dopřáno.

Havlíček umírá ve chvíli, kdy jeho budoucnostní představa se sblíží s během věcí. V tomto smyslu umírá šťastně – i když proti své vůli.

Toho vřazuje do rodokmene prokletých básníků. K prokletým básníkům ho podle Kalivody vztahuje i jeho perspektiva díla.

1.3.2 Vratislav Effenberger a jeho vzpomínka na Zbyňka Havlíčka

Čelní představitel surrealismu po smrti Teiga byl Vratislav Effenberger.¹³ Havlíček, jak píše Effenberger,¹⁴ nikdy nezasahoval do koncepce ani do formování programu, ale jeho účast byla vždycky poněkud individuální.

Nepodezíval nikoho ze skupiny, že by ho chtěl izolovat od vlivu na skupinu, spíše se distancoval sám a svou kritiku starších i nejmladších přátel svěroval Effenbergovi velmi důvěrně.

Přesto právě jemu ze všech nejvíce záleželo na tom, aby se skupinová činnost označovala jako surrealistická, což pro Effenbergera odedávna představovalo především svobodnou a otevřenou výměnu názorů.

Podle Effenbergera byl Zbyňkovým problémem vnitřní rozpor mezi vysoce vzletnou básnickou myšlenkou a životní realitou, kterou byl nucen žít.

¹² Havlíček, Zbyněk: Skutečnost snu, str. 416 - 420.

¹³ Studoval dějiny umění a estetiku na Filozofické fakultě Karlovy univerzity. S Havlíčkem byli vnitřně příliš rozdílní, příliš soustředění na věci, na kterých jim záleželo.

¹⁴ Havlíček, Zbyněk: Skutečnost snu, str. 422 - 424.

V jeho poezii se tento rozpor projevuje už tím, že čas od času, unaven vlastním patosem, píše básně hovorovým až vulgárním jazykem, jako by si uvědomoval nebezpečí estétství a literárnosti.

A jako by si vzápětí uvědomoval, že ústupem k opačné krajnosti se tohoto nebezpečí nezbaví, vrací se do původní polohy. V plánu reálné životní existence, tak krutě necitelné k citovosti a lyrice, tento básnický patos nutil ke gestům, jejichž křečovitost ho zároveň deprimovala i podceňovala.

To pak nijak nepřispívalo k jeho duševní vyrovnanosti, zejména ve styku s přáteli, kteří měli nejednou příležitost užasnout při dodatečné konfrontaci jeho stanovisek. Effenberger je přitom přesvědčen, že Havlíček sám toužil po srdečnosti v přátelských vztazích a že mu, už jen jako psychoanalytikovi, záleželo na autenticitě výpovědi. V tomto jeho vnitřním rozporu vidí Effenberger účinek deformačních tlaků, jimž naše doba vystavovala básnický citlivé osobnosti.

Odtud také plynula Zbyňkova záliba ve zvukomalbě slov, ve kterých jeho nepřátelé, citliví na změnu atmosféry předválečné a poválečné doby, shledávali konzervativní formu surrealistického výrazu a verbalistického manýru.

Podle Effenbergera ne zcela právem, protože tato zvukomalba souvisela s patosem, kterým bezpochyby protestoval proti hantýrce pragmatizmu, která v této zemi odedávna hrála přesilovou hru proti každé odvážné myšlence. Zbyněk cítil toto ohrožení a snažil se mu čelit. Rozhodně to nebyla milostná lyrika, která uvolňovala proud veršové zvukomalby.

Už v Bretonově době „šílená láska, láska jediná“ byla ztracenou iluzí monogamních vazeb, a proto mohla být spíš protestním manifestem než reálnou perspektivou. Ve Zbyňkově době, kdy rozklad někdejšího monogamního ideálu spjatý s rozkladem rodiny pokročil do konečné fáze a dožadoval se základního řešení, musel působit jeho milostný lyrizmus už příliš násilně, a tím příliš retrográdně. V této poloze byl nejméně schopen Zbyněk poezii obhajovat, protože se tu nejpronikavěji rozcházela s autenticitou psychických zdrojů básnického výrazu.

To, co dále Effenberger velmi zdůrazňuje na Havlíčkově poezii, je síla obraznosti, kterou jí dodávala potřeba vzpoury proti úpadkové době, do které vstupovala.

Ta zprostředkovala jeho imaginaci, politickou dimenzi a konkrétní obsažnost, a to v mnohem větší míře než milostná lyrika. V protikladu k tomu, co se od desetiletí vžilo pod pojmem „angažovaná poezie“, představuje hodnotu prvního řádu.

Zvýšená činnost Skupiny, podle Effenbergera, v druhé polovině šedesátých let a změna kulturní atmosféry v obecnějším měřítku právě Havlíčka a Effenbergera jistě sbližovala.

Havlíček se připravoval ke svému stěžejnímu dílu Princip imaginace, které mělo být pokusem o spojení básnické a vědecké myšlenky, a Skupina se začala soustavněji zabývat zkoumáním imaginace, jehož program vyústil v Pražské platformě (1968). V tomto úběžníku se cesty Havlíčka a Effenbergera stýkaly stále těsněji.

Krátce před smrtí Havlíček Effenbergera požádal, aby se postaral o jeho dílo, svěřoval mu ho s důvěrou, která musela a mohla odsunout všechny vzájemné výhrady, o kterých spolu nikdy nemluvili, protože oba hledali spíš to, co je spojovalo. Jeho smrt je rozdělila ve chvíli, kde si to nejméně přáli.

1.3.3 Josef Vyskočil a Zbyněk Havlíček

Jedním z dalších přátel Zbyňka Havlíčka byl také Josef Vyskočil.¹⁵ Se Zbyňkem Havlíčkem se seznámili na reálném gymnáziu v Praze. A díky pomoci Zbyňka Havlíčka nahlédl Vyskočil do světa pražských intelektuálů. Jeho vlivem se také začínal zajímat o surrealismus a později také o psychoanalýzu.

¹⁵ Pocházel z rodiny mosteckého horníka. Po otcově brzké smrti žil do r. 1938 s matkou v Mostě, po zabrání Sudet se přestěhovali do Prahy. Na reálném gymnáziu v Praze-Michli se seznámil se Zbyňkem Havlíčkem, s jehož pomocí nahlédl do světa pražských intelektuálů; jeho vlivem se také začal zajímat o surrealismus a později o psychoanalýzu. Po maturitě (1941) absolvoval jednoroční kurz při obchodní akademii v Praze II. Zde se setkal s Karlem Hirschem, účastníkem levicového odboje za nacistické okupace; jeho prostřednictvím se seznamoval s myšlenkami marxismu. Období 1942–45 strávil v totálním nasazení v Dessau. V březnu 1945 z Německa uprchl a do začátku května se skrýval v Praze. Po studiích na Sociální fakultě VŠPS (1945–49) pracoval v n. p. Juta v Úpici, od r. 1950 na ředitelství textilních závodů (ČTZ), odkud byl ještě téhož roku „přefazen do výroby“ – do hutí Koněv na Kladně. V únoru 1952 nastoupil jako asistent na katedru marxizmu-leninizmu LF UK. V l. 1958–61 působil v Encyklopedickém institutu ČSAV. V srpnu 1961 se stal odborným asistentem u prof. L. Svobody na katedře filozofie FF UK. V r. 1964 přešel na katedru filozofie a sociologie PF UK. V r. 1968 se podílel na pokusu o vytvoření koncepce reformovaného marxizmu. V r. 1971 byl jako „reformista“ nucen opustit univerzitu. Byl pak zaměstnán v pražském podniku Tomos, v l. 1975–83 v Železničním stavitelství v Praze.

Josef Vyskočil se v posledním rozhovoru se Zbyňkem Havlíčkem vyjadřuje takto:¹⁶

„Při posledním setkání na I. interně v pražské Všeobecné nemocnici 5. ledna mluvil opět namáhavě, přesto však s velikou vůlí. Vždyť hlas zůstal jedním z mála projevů slábnoucího života.

Mluvil kromě jiného i o své sbírce Kabinet dr. Caligariho, napsané v době nejhlubšího stalinismu u nás. Kdyby seřadil své básně jako karty, Kabinet dr. Caligariho je jeho nejsilnějším triumfem osobnosti. I když jiné básně jsou mu osobně bližší, i když jiné jsou emotivnější, tato je nesena jediným správným zasazeným efektem. Mrzí ho, že nemůže napsat západním nakladatelům. Báseň vychází v německém a francouzském překladu.

Viděli jsme ho s manželkou tak naposledy a s obličejem řečníka zaníceného pro svou věc, třebaže nezvedl ani ruku. Osvobozující hodnota surrealismu byla v jeho pojetí nutně v souladu s emancipačními cíli marxizmu. Jeho surrealističtí přátelé znají jeho vyhraněný postoj.“

„Zbyněk Havlíček žil do poslední chvíle svou touhou žít. Dobojoval svůj dlouhý a nerovný zápas s leukémií dva dny později 7. ledna ve spánku půl hodiny před půlnocí.“

¹⁶ Vyskočil, Ivan: rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

2. Pojetí surrealismu Zbyňka Havlíčka

2.1 Surrealizmus

Nejdříve několik slov k surrealistickému směru, které se u nás rozvíjelo především ve 30. letech 20. století. Surrealistická skupina byla založena v roce 1934 Karlem Teigem a Vítězslavem Nezval. Ke skupině také patřil Konstanin Biebl, režisér Honzl a jiní. Nejvýznamnějším básníkem surrealismu 30. let byl právě pouze Nezval.

Po smrti Karla Teiga (1951) se stal organizátorem a teoretikem surrealistického hnutí Vratislav Effenberger. To už existovala skupina spořilovských surrealistů, která vznikla, jak jsem už na začátku zmínil, na konci 2. světové války. Surrealizmus už nebyl pojímán – na rozdíl od předválečného období – jako souputník komunistické revoluce. Zůstávalo v něm však revoltní, osvobozující gesto poezie, konkrétní iracionalita, vzpírající se strohému racionalismu industriální civilizace.

Surrealizmus vznikl ve dvacátých letech ve Francii jako umělecká reakce na první světovou válku. Za první autentické dílo surrealismu se pokládají *Magnetická pole* André Bretona a Philippa Soupaulta (1920)

První definice charakterizovaly surrealismus jako „čistý psychický automatizmus, jímž má být vyjádřen, ať slovně, ať písmenem nebo jakýmkoli jiným způsobem, skutečný průběh myšlení“. Surrealizmus usiloval o vyloučení „kontroly vykonávané rozumem“ a odmítal „jakékoli estetické nebo mravní zaujetí“. Z dalších rysů surrealismu mohou zmínit zkoumání snu, technika koláže a frontáže, surrealistická hra, rychlý zápis sledu představ a myšlenkových pochodů s vyloučením kontroly a zásahů logického myšlení. Důležitým podnětem pro surrealismus je také psychologie a psychiatrie. Především psychoanalýza S. Freuda. Zkoumání vědomí a nevědomí.

Tohle vše je pro Zbyňka Havlíčka velmi důležité.

2.2 Zbyněk Havlíček a surrealismus

Jak se k surrealismu vyjadřuje sám Havlíček?¹⁷

„Surrealizmus vyšel od revoluce v oblasti ducha, narazil na sociální bariéry a integroval podmínku jejich stržení do své aktivity, aby se znovu vrátil, nekonečně moudřejší, do své původní zájmové sféry. Prošel dialektickým pohybem: negoval svá původní východiska nejen z hlediska jejich neúčinnosti, ale především z hlediska nutnosti jejich integrace s totálním problémem lidské svobody, provedl-li i tuto negaci, bylo to jednak pro podezřelost nadějí obvykle směšnou didaktičnost ideálů, jednak pro atraktivnost zkoumání iracionality jak v subjektivním, tak v sociálním plánu. Skutečnost, že tato iracionalita zaplavuje navzdory všem racionálním systémům stále totálněji tvářnost světa, není ovšem výsadou tohoto století, tím méně pak je ovšem třeba spokojit se fenomenologickým rozbořením anebo dokonce adorací sil, v jejichž hromadných hrobech odpočívá také kus dějinné iracionality.“

Bezmocnost rozumu,¹⁸ i jeho papírová vyznamenání, uctívání fosforeskujících očí bludy i její příležitostná zběsilost nemohou znamenat ani degradaci prvního ani skotomisasi druhé.¹⁹

Havlíček říká:²⁰

„Poznání a ovládnutí iracionálních sil, skutečné dobytí iracionálna nemůže nenastat prostřednictvím vědomí, a naopak každý nový objev, každé zázračno v pouštích rozumu nemůže nevyvěrat z imaginativních zdrojů v hlubinách nevědomí.“

Marx i Freud stavějí svá pojetí dějin i člověka právě z těchto úhelných kamenů: u obou je poznání předpokladem svobody, tj. osvobození se od nutnosti a slepého determinizmu.“

¹⁷ Havlíček, Zbyněk: Surrealizmus vyšel..., rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

¹⁸ Velmi důležitý rys surrealismu. Autoři se snaží vždy spontánně a právě bez rozumové kontroly vypovědět, co se děje v lidském podvědomí.

¹⁹ Havlíček, Zbyněk: rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

²⁰ Havlíček, Zbyněk: rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Revoluční síly, jak tvrdí Havlíček, v jejichž dynamice leží klíč k přeměně světa, a pudové zdroje, v jejichž tendenci po uspokojení leží klíč ke změně člověka, musí negovat samy sebe, musí sublimovat svou energii, aby dovedly jedince i společnost na skutečně lidskou úroveň.

Havlíček říká:²¹

„V tomto dějinném procesu, jehož dílčí anticipace nejsou ani postupným vyjevováním absolutní ideje či biologicky daných potenci ani filozofickou transcendencí, ale historicky podmíněnou korekcí, promítanou z rozporu mezi potřebami člověka možnostmi jejich realizace na jedné a mezi principem slasti a principem reality na druhé straně, do bližších či vzdálenějších perspektiv, jejichž dosažení a nové rozpory programují – ve smyslu kybernetiky nebo teorie učení – tendenci dalšího vývoje, přestávají ovšem hrát svou dominantní úlohu některé dílčí modely, pokládané až dosud za určující.“

V oblasti marxizmu je to především podle Havlíčka všeobsahující model politické ekonomie a jeho abstrakce, teorie tříd, v oblasti psychoanalýzy je to pak především redukce a simplifikace člověka na „libidinosní aritmetiku“, jejichž mechanická lineárnost platí jen pro člověka jakožto uzavřený a izolovaný systém.

Všechny interpretační modely mohou být ovšem neúplné anebo nesprávné, mohou být překonávány dějinami, avšak jejich závislost na subjektu zůstává iracionální jen potud, pokud subjekt sám je vyňat z možnosti racionálního zkoumání.

Psychoanalýza sama ve své klinické praxi poskytuje dostatek materiálu k tomu, aby byl znovu a znovu ověřován její interpretační model.

Její ctižádostí není přitom indukovat tento výkladový model na každý jednotlivý příznak, ale dobráním se k nevědomým motivacím zbavit člověka imperativního diktátu a učinit jej po prvé schopným skutečně svobodného činu. Touha, která až doposud byla obtížena pečetěmi infantilních přání a vymršťována náložemi vytěsněných představ, nalezne svoje naplnění v objektivních vztazích dospělého věku a v jejich sublimovaných transformacích.

²¹ Havlíček, Zbyněk: rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Havlíček si pokládá otázku, zda by to mohlo znamenat konec poezie.²²

„Je poezie jen litofilní neurózou a hysterickými a obsedantními mechanismy, anebo magickou obranou před úzkostí a hlubší dezintegrací?

Předně existují autonomní oblasti, které je sice možno svést k jejich biologickým kořenům, avšak jejichž vývoj právě od těchto kořenů probíhal ve směru emancipace a diferenciaci. Celý rozvoj moderního umění směřuje k této autonomii, stejně jako k ní směřuje rozvoj speciálních věd.“

Havlíček dodává:²³

„Ať je to však sebevelkolepější oblouk jejich vlastních emancipací, jejich metod i předmětů jejich poznání, ať jakkoli vzdálené jsou cíle jejich zkoumání, vždycky zde zbudou dvě skutečnosti, které jsou dialekticky spjaté a které není možné pominout: jejich východiska leží v člověku, v jeho potřebách a hlubokých motivacích, a jejich cíle se k člověku vracejí. Nad prostým reflexním obloukem fyziologů se klene celá architektura „oblouku aktivity“, která vychází z lidských potřeb a přináší jim – cestami podivuhodných odříkání i útrap – dříve či později uspokojení. V tomto „oblouku“ a nikde jinde je také celá transcedence člověka.“

Tímto „časovým odkladem“ - tímto oddalováním pudových cílů – se mění i původní východiska potřeb, aby se stalo novým zdrojem výprav, novým motivem hledání a pohybu. Podstata sublimace tkví především v této transformaci pudových zdrojů.

Havlíček dále říká:²⁴

„Také poezie prochází touto „duhou rozporů“. Její zářivost je způsobována vnitřním sluncem, jehož paprsky se lámou o mříže vězení. Ani strmost její křivky, ani opovržení velkých prokletých v ní neznehodnotí její zpáteční lístek: působit a býti vnímána.

Její narcizmus není absolutní: do souřadnice jeho velikosti i hloubky zranění je zašifrována objektní touha.

²² Havlíček, Zbyněk: rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

²³ Havlíček, Zbyněk: rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

²⁴ Havlíček, Zbyněk: rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Právě svým vztahem k objektu vystupuje surrealistický básník z proslulé izolovanosti. Měkký otisk snění, který zanechával romantismus v cípu velkých dějů, vchází do života a zaplavuje objekty touhy, které jsou na dosah, tento jediný svět.

Láme se bariéra mezi vnitřním a vnějším, mezi skutečností a snem, nikoli ve prospěch iluze krásy a dobra, ale ve znamení vpádu živých sil do petrifikovaného a zkonvencionalizovaného světa. Tímto postojem ke skutečnosti liší se surrealismus od všeho, co mu předcházelo v oblasti poezie, tím většího dosahu nabývá jeho výchozí model, ve kterém „naprosté desinterement“, může mít svoje místo jediné v dialektickém vztahu k „naprosté zaujatosti“.

Nejsou to také hvězdy, ale lidé, kteří určují osudy lidí. Fatalistická projekce na nebesa, tak dobře známá z náboženských systémů – jako ostatně každá projekce – není než jediným z obraných mechanismů Já.“

Sestup k tajemství člověka, objevovaným ve fylogenetických archetypech, je pouhou prehistorickou regresí do stádií primárního narcismu, fikce všemohoucnosti či magického myšlení. Nejde o návrat člověka k sobě samému uprostřed reifikovaného a zběsile se valícího světa, ale o návrat k chimérám velekněží a mágů.

Zbyněk Havlíček říká:²⁵

„Jde o fikci absolutna, stavěnou proti pohybu. K smíření dávných antinomií nedojde v lůně mystiky, ale v životní praxi člověka, integrujícího v tvorbě sebe sama i světa, ve kterém žije, odvahu poznávat i žasnout nad věčně nepoznaným.“

Havlíček doplňuje:²⁶

„Princip imaginace, který je podstatou poezie, osvobozený, osvobozený v procesu permanentních interpretací od nevědomých a slepých motivací, od infantilních anachronizmů, traumat z dob dávných zhrocení, bude se spalovat a znovu obnovovat v ohni střetání, střetání s vesmírem mimo nás i v nás.

²⁵ Havlíček, Zbyněk: rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

²⁶ Havlíček, Zbyněk: rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Místo pro poezii bude vždy v magnetickém poli mezi dosaženým a nedosažitelným. V tomto podivuhodném prostoru mezi myšlenkou a emocí, v tomto kráteru, vyrytém silami odporu do bahna estetik, na pomezí objevu i v překlenutí nepřeklenutelného je zdroj poezie jakožto autonomní a neredukovatelné potřeby člověka.

Tato nenahraditelnost poezie není jen jedním z mnoha faktorů, v jejichž svébytnosti se rozštěpil původně amorfni lidský duch, je faktorem zcela specifickým, daleko významnějším, než jsou třeba jednotlivé rysy osobnosti anebo schopnosti, proto se také mohl stát „talent předmětem surrealistického despektu“. Nicméně ani specifická nadání, této velmi dílčí podmínky poezie, není postižitelná v geniální polaritě otcovraždy a incestu, v hloubce orálních fixací, v sadomasochistických či voyeursko-exhibicionistických komponentách – i když se tyto i jiné nesporně podílejí na jejich vzniku.“

Psychoanalýza nám zůstává dlužna vysvětlení, proč z analogických motivačních konstelací se jednou vyvine neurotik, jindy zločinec a jindy básník. Rovněž povaha inspirace zůstává v temnu. Avšak i kdyby tyto procesy byly přístupné analytickému zkoumání – a to je možné jedině v konkrétních případech – odhalil by se tím pouze daný a jednotlivý stav, přičemž ani pečlivá generalizace by nemohla vyloučit skutečnost, že postihuje pouze omezený moment mnohem základnějšího a mnohotvárnějšího pohybu, jehož dosah se přibližuje sémantickým trezorům v záhlaví nejobecnějších věd.

Surrealizmus naproti tomu byl označen podle Havlíčka v nejúspornější nadsázce za „poznanou inspiraci“. V tom je vyjádřena, podobně jako ve výrazu „básnická myšlenka“ anebo „konkrétní iracionalita“, jak jeho imaginativní a iracionální, tak i interpretační a racionální stránka. Jeho třetím rozměrem je pak jeho iradiace, jeho intervence do dění okolního světa.

V této trojrozměrnosti, ve které se jen v jiných obměnách opakuje staré dělení lidské psychiky na procesy citění, poznávání a chtění, je teprve plně integrována osobnost básníka.

V jeho nitru – stejně jako v nitru každého druhého člověka – se rozprostírá nekonečná a magnetická oblast nevědomí a snu, zdroj imaginace, v níž jako v prastaré legendě leží vedle sebe „kořist a stín“, „destrukce a tvorba“. Imaginace nemá morálku: teprve překážky a represe, pronikající do jejího božského barbarství, do ní vnášejí schopnosti sublimovat i složité mythotvorné deformace.

Podíl neerotičnosti jakožto hodnoty je tak implicitně zahrnut do celé výstavby lidské kultury: v tom je paradox, jehož překonávání je možné jedině v dialektické jednotě imaginace a interpretace, která je silou poznávajícího vědomí, osvobozujícího imaginaci od slepých determinací dávných potlačovaných sil a vracejícího ji k vlastní tvořivé podstatě. Princip interpretace je tedy vlastně terapeutickým principem, zde opět platí paradox, že nejsvobodnější bytostí je vyléčený neurotik, který zahrnuje do svého činu faktor uvědomovaných motivací.

Nevědomí a vědomí, sen a skutečnost: teprve momentem volní aktivity, realizace představ, vystupuje poezie za sebe samé, a ne už jako básnická myšlenka, ale jako básnický čin transformuje reálný svět. Intelekt i aktivita se stavějí do služeb imaginace, zářivější o hloubku vědomí sebe samé a spolu s ní vytvářejí novou skutečnost. Tvorba této nové skutečnosti je stejně základní potřebou člověka jako potřeba dýchat, jíst anebo milovat.

Síly jí nepřátelské jsou stejně obludné jako hlad, lhostejnost anebo teror: v nesmiřitelném postoji vůči všem těmto atavistickým silám splývá poezie s revolucí a láskou a jako taková je hodnota toho, aby se stala nejvlastnější smyslem lidské existence.

Surrealizmus vyšel z naděje v překonání dávných antinomií: jeho živnost je znovu a znovu nabíjena úsilím o jejich řešení. Také antinomie poznání a tvorby musí být permanentně řešena: její blesky ozáří hranice poezie i poznání člověka je posunou ve směru svobody.

Takto se k surrealismu vyjadřuje Zbyněk Havlíček.

2.3. Zbyněk Havlíček a André Breton

V následujících stránkách se budu věnovat kapitole, která pojednává o surrealismu právě očima André Bretona tak, jak to popisuje na základě dochované pozůstalosti Zbyněk Havlíček ve svých přednáškách.²⁷

Dvěma obrovskými monumenty jsou podle Havlíčka Marx a Freud, kritériem je nesmlouvá odvaha. Nabývat stále jasnějšího a zároveň stále vášnivějšího vědomí smyslového světa. Posunovat vpřed hranice lidské senzibility i poznání člověka.

Breton napsal v Prvním manifestu 1924, že Herakleitos je surrealistou v dialektice, Baudelaire v morálce, Rimbaud v životní praxi... A od dvacet let později hovoří o cestách idejí, lemovaných masivními budovami, kostelem, školou, kasárnami, továrnou, úřadem, bankou a znovu kostelem, ale také pomníky „oněch velkých stoupenců dobrodružství ducha“. Ti, kteří stiskli člověka ve svém obětí, mu dali nahlédnout do vlastních hlubin a přinutili jej obhajovat jeho vysněné ideály.

Jejich jména, podle Havlíčka, jsou: Paracelsus,²⁸

dále Rousseau,²⁹ Sade, Lautréamont, Freud, také Marat, Saint-Just.... zde by seznam mohl vést velmi daleko. U většiny umělců ve 20. století můžeme spatřit vlivy romantizmu a surrealizmu.

²⁷ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

²⁸ Paracelsus, vlastním jménem Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim, (1493 Einsiedeln – 24. září 1541 Salcburk) byl alchymista, astrolog a lékař, který učinil několik důležitých objevů a předznamenal vznik novodobého lékařství.

Jméno Paracelsus přijal během života, aby vyjádřil své přesvědčení, že má větší (PARA) schopnosti než uznávaný dávný římský lékař Celsus. Pro své reformy medicíny bývá nazývaný Lutherem lékařství.

²⁹ Romantik, který přivádí svým způsobem psaní nový literární směr – romantizmus, směr který ovlivní literaturu až do konce 20. století, zejména pak poetiku na přelomu století a surrealisty. Rousseau klade důraz vždy na přírodu.

Druhý manifest André Bretona rozbíjí toto „vratké svědectví mrtvých“, aby zachoval jediné: svědectví Lautréamontovo.

Jak píše Havlíček:³⁰

„Nad piadestelem „konvulsivní krásy“, nad kterou se křižují blesky setkání, krásných jako dva svrchované vesmíry v kartách analogií, objektivní náhodce či starých surrealistických hrách, rozbíjí se i první historické pouto s Philippem Soupaultem, spoluobjevitelem automatického textu z Magnetických polí, první surrealistické knihy z roku 1919. Podle Havlíčka je vyvolána hypnagogickou vizí, doprovázenou naléhavou větou, která „jakoby“ ťukala na okenní sklo: představou člověka, rozpůleného oknem, následovanou nepřetržitým sledem překvapujících a zcela libujících vět.“

Havlíček cituje z prvního manifestu:³¹

„Byl jsem tehdy ještě zcela zaujat Freudem, důvěrně obeznámen s jeho analytickými metodami, které jsem mohl příležitostně několikrát během války uplatňovat na nemocných, a proto jsem se rozhodl dosáhnout u sebe toho, čeho jsem se snažil dosáhnout u nich, totiž co nejrychlejší samomluvy, o níž si kritický duch subjektu nemůže utvořit žádný úsudek, a jíž proto nepřekáží zamlčování a která se tak stává nejpřesnějším **mluveným myšlením**.

Zdalo se mi a zdá se mi doposud – způsob, jak se mi projevila věta o přeříznutém člověku. Toto nasvědčuje, že rychlost myšlenky není větší než rychlost slov a že se násilně nevzpěcuje jazyku nebo písícímu peru.

V této disponibilitě jsme začali, Philippe Soupault, kterému jsem sdělil své první záměry, a já zběsile popisovat papíry s chvalitebným pohrdáním vůči literárním možnostem takového počínání. Snad provedení tomu napomáhala. Na konci prvního dne mohli jsme si vzájemně předčítat na padesát stránek, získaných tímto způsobem, abychom si srovnali své výsledky.“

³⁰ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

³¹ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Na počest zemřelého Guillaumea Apolinaira z předmluvy k Prsům Tireisovým se nazve tato metoda surrealistickou a definuje se jako „čirý psychický automatismus“, kterým má být vyjadřován skutečný pohyb myšlenky, jako diktát myšlení za neúčasti jakékoli rozumové kontroly, mimo jakékoliv estetické nebo morální zřetele. Jedině v aplikaci tohoto postupu spatřuje Breton podstatu toho, co by mohlo být označováno pojmem „génius“.

Ať jakkoli jsou závažné pozdější intervence kritického vědomí, ať jakákoli váha je později přičítána kritickým funkcím konkrétní iracionality v dialektickém plánu básnické myšlenky.

Jedno je podle Havlíčka jisté: v psychickém automatizmu anebo v psychoanalytické metodě volných asociací leží onen klíč k hlubinám lidského nevědomí, které je nevyčerpatelným zdrojem imaginace, touhy, snu, náhody, humoru, hry i oněch nevýslovně zarážejících poselstvích odesílaných z chimérických a nekonečně bezbranných útočišť těch, které přezíravý adaptovanější rozum dovednějších představitelů lidské smečky označuje s opovržením jako duševně choré. „Dal bych celý život za to, abych mohl podnítit zpovědi bláznů“, píše Breton³², aby se později v Nadje postavil celou svou bytostí na stranu těch, kteří ztroskotali na kánonech a tabu života.

V Neposkvrněném početí 1930 vzývá spolu s Eluardem přízrak šílenství. Vytváří tak v simulovaných delirantních stavech to nejkrásnější, co kdy bylo v surrealizmu a světové poezii vůbec napsáno.

Později to byl Salvador Dali, který se po způsob Rimbaudovy Alchymie slova věnuje soustavnému rozrušování všech smyslů a dobývá iracionálno systematickou dezintegrací.

Před surrealizmem bylo dada jako absurdní ekvivalent absurdní války, jehož duch negace byl negován surrealizmem ve vášnivém a současně nutném hledání pozitivních hodnot, jimiž se k protikladu k imanentní a nevědomé oblasti automatizmu a snu, vstupu médií do hypnotických spánků, bloudění Paříží i každodenního zázračna, oznamování všech sebevražd na stránkách La Revolution surrealiste i zachycování všech mimořádných jevů života.

³² Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Dále píše Havlíček o další důležité oblasti pro surrealismus. A to o oblasti polemických a podvrtných hodnot, protestních a revoltujících. Tyto oblasti jsou podle Havlíčka vlastně rubem uvědomělého úsilí o reálnější přeměnu člověka a světa.

Havlíček píše:³³

„Surrealizmus se nikdy, a také zejména po 2. světové válce nevzdal totálního postoje, kterým se zásadně liší od všech estétů či antiestétů ve fatálních závorkách čistého či konkrétního umění, ale i od svatých buřičů, vyznavačů happenings a rozvracečů trůnů na straně jedné, jakož i od moudrých zabezpečovatelů pořádku a kazatelů humanizmu a také křesťanské morálky a nabádavosti na straně druhé.“

Havlíček dále píše:³⁴

„V tomto spojení zářivé destrukce, která je odvetou za nekonečná století hanby a bídy člověka pod kuratelou všech forem třídního otroctví a vlády na lidmi, všech forem nesvobody, včetně těch, kteří diktují vnitřní a slepé motivace člověku, a velkolepého boje o realizaci naděje, jediné naděje, která stojí, která stojí objektivně za to, aby byla uskutečněna, totiž naděje milovat a žít beze strachu a bez pocitů viny v tomto jediném životě, který chci a mohu žít se všemi lidmi ve svobodě snu a ve snu svobody, jak totální člověk, ve kterém jsou integrovány a docházejí svého naplnění všechny potřeby snu a poezie.

V tomto spojení a z této naděje čerpá své nejvyšší oprávnění zářit a věčně se obrozovat navigační hvězda surrealizmu.“

Havlíček dále dodává:³⁵ „Jsme přesvědčení, že je to jediná integrální hvězda: její transcendence je na dosah, její utopie hraničí s možnostmi člověka.“

Tato dvojí platnost je podle Havlíčka obsažena v každé surrealistické básni, v každém manifestu, v každém činu.

Pokud shrnu tuto dvojí Havlíčkovu platnost, jde tedy o spojení něčeho revolučního a konvenčního!

³³ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

³⁴ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

³⁵ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Tato binárnost je obsažena už v samém počátku surrealismu, v jeho principu negace a negace této negace, která se projevila již v roce 1921 ve fingovaném a přece tak hluboce autentickém procesu.

V obžalovací řeči, přednesené Bretonem, se uznává podle Havlíčka „určitý člověk“, který v určité době je schopen rozřešit určité problémy, vinným, jestliže se zříká toho, co v něm může být jedinečného, ať už pro touhu po klidu, ať pro potřebu vnější činnosti, pro mánii okrádat sebe, anebo z morálních důvodů, jestliže dává za pravdu těm, kteří tvrdí, že bez životní zkušenosti a bez vědomí neexistuje žádné lidské předsevzetí.

Že bez něho nemůže nastat skutečné vlastnění sebe sama. A jestliže ruší v tom, co v ní může být revolučně mohutného, aktivitu těch, kteří by se pokoušeli čerpat ze svého bezprostředního přesvědčení.

V tomto procesu, ve kterém jedině Tristan Tzara na nehoráznosti frašky, je současně odsuzováno dada a s ním celý duch nezávaznosti a libovůle.

I poezie se stává prostředkem činu: svým principem dvojdomosti mění život i svět a proměňuje člověka. V nadrealitě se slučuje čin a sen, zaměňuje se vnitřní a vnější, zadržuje se věčnost v okamžiku, rozpouští se všeobecné ve zvláštním.

Havlíček píše:³⁶

„V této jednotě protikladů, v tomto „*zničení bytí v brilliant*“, vnitřní a slepý, který již není ani duší ledu, ani duší ohně, se odrážejí oči všech ostatních lidí. V tomto básníku, který má přejíti, aby překonal deprimující představu nenapravitelného rozkolu mezi činem a snem. V těchto formulacích z Druhého manifestu a Spojitých nádob leží stále podstata surrealismu.

³⁶ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Může-li platit tento vztah ke skutečnosti „až do nového stavu věci“, za magický, pak není o nic více magický než každá velká působivost a přitažlivost lidské myšlenky na objektivní řád a pro ty, kteří je vědomě či nevědomě utvářejí a oním „novým stavem věci“ není jednorázový a vytoužený kvalitativní skok z říše nutností do říše svobody, ale permanentní řetěz revolucí, ve kterých probíhá proces osvobozování člověka. Tuto prostou a hluboce lidskou pravdu, tento čin „André Bretona“ dovedl ve 30. letech v plném dosahu vedle Karla Teiga z československých marxistických teoretiků pouze Závěš Kalandra, popravený neandrtálcí padesátých let.

Tím podezřelejší se nám se nám zdá postoj překladatele Spojitých nádob, spisovatele Vítězslava Nezvala, jehož nadšené funění si při této příležitosti rádi představujeme, jehož entuziasmus nicméně není zárukou proti zradě, vykonané na surrealismu a především na sobě samém čtyři roky nato. Nemyslíme, že by to byl především úpadek imaginativních sil, který by mohl způsobit takový krach, i když je tento krach takovým úpadkem nesporně provázen. Mnohem spíše jde o mělkost poznání, o nedostatečné proniknutí do dialektického jádra poznávaného, který musí mít svůj zrcadlový obraz v sebepoznání člověka.“

Tento protipól v sebepoznání, který teprve dotváří a zároveň vždy znovu rozehrává dialektickou rovnici člověka a světa, je teprve primárním předpokladem jistoty, že jsme se stali relativně nezranitelnějším v tomto velice ošidném světě, kde naše vědomí je utvářeno převážně zevními podněty a navíc udržováno v závislosti na nadosobních vlivech, jejichž parazitární a pouze historicky podmíněný útvar bude nad námi vládnout svou neuvědomělou demagogií a probouzet v nás bezbrannou hrůzu tak dlouho, dokud jej nerozpustíme v poznání a plném vědomí nezralých, závislých a hluboce infantilních vztahů, ze kterých se vyvinul, nejprve jako katalyzátor, a posléze jako brzda zlidšťování člověka, tak dlouho, dokud nenahradíme své svědomí, archaické, totemické, a dokonce animistické.

Odtud všechno to zvětčování našich vztahů – lidským sebevědomím, sebepoznáním, oním jediným zakotvením v příboji pudově nevědomých i morálně pseudo-vědomých sil, jejichž hříčkou ve skutečnosti jsme až do onoho vytvoření vědomého protipólu v již zmíněné rovnici člověka a světa.

Jak dále píše Havlíček:³⁷

„Historická podmíněnost lidské nesvobody, tkvící ani ne tak v neschopnosti pudového uspokojení, jako v tabuistických instancích, které jsou jejím přežívajícím a dávno archaizujícím odrazem, neodezní v likvidaci třídního panství, jak se domníval Marx, ale jedině v procesu onoho sebepoznání, které je na ekonomických podmínkách závislé tolik nepřímo. To vše je připsáno k nehynoucím vidinám Fredovým.“

Imaginace sama je podle Havlíčka nekonečně bezbranná a je třeba ji chránit, protože nesmírně snadno podléhá cizím vlivům a je vystavena všemožnému ohrožení jak ze strany sebezáchovných a adaptačních mechanismů JÁ, tak také ze strany oněch paralyzujících nadosobních instancí, kterými jsou mechanicky a neprávem přičítány mobilizující pohnutky. Imaginace je situována nejbližší pudovým vrstvám, především z nich čerpá své zdroje.

Takto je surrealismus skutečně na dosah každého nevědomí, včetně dynamiky jeho vytěsňených představ i ostatních obranných mechanismů.

Havlíček se dále vrací k dialektické podstatě surrealismu, k jeho principu dvojdomosti. Jeden princip, jak popisuje Havlíček, míří do hlubin a druhý ven. V každé negaci je také obsažen ideologický moment. Nikdy nejde o existenciální nářek či opětování vnějších modelů, nikdy nejde o pouhý cynismus pro cynismus.

Ani sebevražda básnického revolucionáře není jeho soukromým řešením. Podstupuje tuto těžkou smrt v předvečer Kongresu na obranu kultury, na jehož rozsáhlé organizaci spolupracoval, aby bylo nakonec André Bretonovi odňato slovo. A ani tento incident nebyl jen skandálem pro skandál, ale odpovědí na neslýchané pomluvy surrealismu, na jejímž stanovisku záleželo Bretonovi a jeho přátelům více než na stanovisku kterékoli jiné.

To, co pobouřilo surrealisty, podle Havlíčka, nebyla jen oficióznost slavného spisovatele a jeho některé výroky a činy, ale zveličování významu uměleckého nadání, jehož podstatu sami pochopili v pohybu nevědomé myšlenky. „My nemáme talent“, prohlašují surrealisté v protikladu k velikým romantickým ideálům.

³⁷ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Slavná Lautréamantova věta, že „poezii mají dělat všichni, nikoli jeden“, v níž básník obrací naruby romantický ideál básníka, nabývá teprve svého hluboce oprávněného smyslu.

Každý člověk je podle Havlíčka nositelem svého vlastního nevědomí, oné univerzální subjektivity, ve které leží na dosah poklady jeho imaginace a schopnosti snít. V surrealistických hrách se smazává individuální autorství.

Surrealizmus se skutečně stává prvním kolektivním hnutím moderních dějin. Surrealistická aktivita je možná jen skrze hnutí, které ji vzájemně potencuje a propůjčuje jí všechny své amalgame. Záměna rolí, transformace JÁ, je skutečně nejskrytějším principem hry, myslí si Havlíček.

Havlíček píše:³⁸

„Lze se zarážet nad tím, že ti, kteří právě objevili nesmírnou imaginativní oblast v člověku, zaměřují se v prvním období převážně na věci ducha? Obviňování z idealismu mají své oprávnění jen potud, pokud je spatřujeme v disproporcionalitě dialektické magnetky. Ale také tady je úhlavním nepřítelem nesnesitelný společenský řád. Surrealizmus již ve své podstatě znamená již nejživější blesky mezi oběma póly: pólem poezie a pólem revoluce a ti, kteří se přiklonili pouze na jednu z těchto stran, přestávají být příslušníky hnutí.“

Breton bilancuje surrealismus dle Havlíčka dále takto:³⁹

„Je surrealismus silou absolutně opoziční nebo souhrnem propozic výlučně teoretických, je systémem záležícím ve zmatení všech plánů nebo prvním kamenem nové sociální stavby? Podle odpovědi, kterou si na něm zdánlivě vyžaduje podobná otázka, pokusí se každý hodit zpátky na surrealismus všechno, co může. Rozpor není takový, aby nás odstrašil...“

Naopak: tento rozpor se stává podstatou surrealistické aktivity. Impresionistická Francie vede koloniální válku proti marockým povstalcům a surrealisté odsuzují onen slabomyslný list.“

³⁸ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

³⁹ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Dále píše Havlíček o studii, kterou vydává Breton – Surrealismus a malířství. Breton zde podstatu surrealistického malířství, podle Havlíčka, nespatřuje v automatické kresbě, ale ve vnitřním modelu.

V redakčním článku pro Souppaulta píše Breton toto:⁴⁰

„Na nebi nezáleží na nějaké té hvězdě. I kdybychom žili na skoro ztraceném ostrově jako několik duší hledajících spásu, i to by bylo dostatečným důvodem, aby řada lodí, bezmezně krásných, šla ke dnu.“

Na jedné straně zdůrazňuje tedy podle Havlíčka Breton to, že „opravdové umění dneška spojuje svůj osud s revoluční sociální činností: směřuje právě tak jako ona k rozkladu a zničení kapitalistické společnosti“, na druhé straně si vyhrazuje Breton autonomnost v oblastech, od kterých je kategoricky požadováno, aby byly obětovány bezprostřední politické praxe, a to i tehdy, kdy tato praxe stále evidentněji dokazuje, že je na hony vzdálená svým původním revolučním cílům. S nekonečnou trpělivostí se snaží Breton přesvědčit své kolegy nejenom o právu na autonomní aktivitu surrealismu v oblasti poezie, ale o povinnosti respektovat tuto činnost jako samostatný proces v osvobozování člověka. Surrealisté nejsou profesionálními revolucionáři bráni vážně: je s nimi nanejvýš počítáno jako s podivínskými hlasy, které se můžou prozatím hodit... Tato absolutní neúcta a absolutní nepochopení vede například k tomu, že Breton je vyzván vedoucím redaktorem Henri Barbussem k tomu, aby psal povídky do nedělní přílohy, a stranická organizace plynárenských dělníků, jejímž je členem, mu uloží vypracovat referát o ekonomické situaci v Itálii.

Básnická a filozofická „specializace“ surrealistů je v nejlepším případě tolerována.

Jakmile se však stává její kritický pohled jakkoli neúnosný, je vytěšňována a eliminována běžnými administrativními cestami.

Tytéž zkušenosti mají také českoslovenští surrealisté ve 30. letech.

⁴⁰ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Havlíček dále píše:⁴¹

„Ve ztemnělém poloprázdném sále, kolem půlnoci, zaznívají z úst Eluardových tato Bretonova slova na Kongresu na obranu kultury v Paříži 1935.

Z našeho stanoviska tvrdíme, že aktivita výkladů světa má být nepřetržitě spjata s aktivitou přeměny světa.

Že přísluší básníku a umělci prohlubovat lidský problém ve všech jeho formách, že je to právě neomezený pohyb jeho ducha, který má v tomto smyslu potenciální hodnotu přeměny světa, a že takový pohyb – jakožto rozvinutý produkt nadstavby – nemůže posilovat nutnost ekonomické změny tohoto světa. Stavíme se v umění proti jakékoli regresivní koncepci, která by chtěla postavit obsah proti formě a obětovat formu obsahu. Přechod dnešních autentických básníků k propagační poezii tak jak je definována z vnějšku by znamenal popření historických determinací poezie samé. Bránit kulturu, to znamená především zmocnit se záležitostí toho, co intelektuálně odolává vážně materialistické analýzy, toho, co je životaschopné a co nadále nepřestává nést svoje ovoce. Stereotypními deklaracemi proti fašismu a válce nedokážeme nikdy osvobodit ducha právě tak jako člověka od starých pout, která mu vadí, a od nových pout, která mu hrozí. Dokážeme to přísahou naší neochvějné moci mocností emancipace ducha a člověka, které jsme krok za krokem uznali a za které budeme bojovat, aby došly uznání jako takové. „Přeměnit svět“, řekl Marx, „změnit život“, řekl Rimbaud: tyto dvě výzvy splývají pro nás v jedinou.“

Na kongresu, kde nenalezla odezvy výzva surrealistů, aby se totiž všechny očekávané schůze nerozplynuly ve více méně plytké antifašistické či pacifistické žvanění, ale aby bylo zevrubně prodiskutováno množství základních otázek, které zůstávají sporné a je snaha o to, aby byly ponechávány systematicky ve stínu.

Ale kde se naopak pod dojmem sblížení francouzské buržoazie se sovětskými představiteli moci bojkotovalo stanovisko surrealistů, uzrává manifest, věnovaný roztržce mezi surrealistickou skupinou a komunistickou stranou, roztržce, která nabývá nových forem.

⁴¹ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Engels říká:⁴²

„Vyjádřit pochybnost v oprávněnost jakýchkoli obdržených instrukcí stačí k tomu, abyste byli hozeni do kategorie veřejných škůdců. Jste ujišťováni, že socializmus se buduje v jediné zemi, a proto musíte mít slepou důvěru ve vůdce této země. Každá námitka, každé zaváhání z vaší strany, ať už se týká čehokoliv, je zločinem. Hle, kam až jsme dospěli, hle intelektuální svoboda, která nám byla ponechána. V této zběsilé potřebě pravověrnosti je pro nás nemožné vidět, jak pro člověka, tak pro stranu něco jiného než známku debilního sebevědomí.

Strana se potvrzuje jako vítězná strana tehdy, když se rozděluje, nebo když je s to snášet své rozdělení.“

Havlíček také píše:⁴³

„Přehlížejíce křivdy a pokusy o zastrašování, budeme pokračovat tak, abychom se uchovali nedotčení, a budeme si proto, aniž bychom si činili nároky, že se uchráníme za všech okolností omylu, zachovávat za každou cenu nezávislost našeho úsudku.

Tvrdíme, že svobodné vyslovení všech hledisek a ustavičná konfrontace všech tendencí vytváří nejnezbytnější ferment pro revoluční boj. Každý má svobodu říkat nebo psát to, co mu vyhovuje, svoboda slova a tisku musí být úplná, zdůrazňoval Lenin v r. 1905. Bohužel dnes se usiluje zničit ony dvě podstatné složky revolučního ducha, jimiž se až dosud projevoval: odolnou povahu – dynamickou a tvůrčí – určitých bytostí, a jejich úsilí dostat ve společnosti až do konce svým závazkům k sobě i ostatním.“

Dialektika surrealistické myšlenky, jak dále píše Havlíček,⁴⁴ přežila válku, aby se znovu obrodila v aktivitě lidí, básníků, filozofů a malířů, aby přetrvala nejen pomníky a zlaté věže, ale i nejtemnější žaláře ducha, aby vytvářela díla a dál vysílala své výzvy a protesty na stránkách časopisů Néon, Médium, Le Surrealisme.

⁴² Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

⁴³ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

⁴⁴ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Havlíček dodává:⁴⁵

„Nejsme již schopni v této přednášce sledovat cestu, kterou urazila, a o níž nás budou informovat jiní, a také konečně publikace a knihy, které se zpožděním úměrným rezistencí této „žhavě-současné“ doby, konečně dorazí k našemu čtenáři. Přesto bych však chtěl zdůraznit skutečnost, že i v Československu, bez přerušení a v plné kontinuitě, žije surrealistická myšlenka, a že si dnes podává ruce s jejím pařížskými nositeli v předvečer výstavy Principu slasti v Praze. V Praze, pod jejímž světélkujícím nebem se právě rozpadá v nicotné trosky to, co zde až doposud za nezměnitelný princip reality.“

Některé surrealistické zásady zdůrazňuje Jean Schuster⁴⁶ v katalogu k Principu slasti:⁴⁷

„Kdysi nepřijatelné nebo dokonce skandální se staly součástí mravů, proudu. Neobvyklost platí za malířský recept, pohoršení, snovost nebo provokace jsou přísadami nové literatury, politický pseudoradikalismus podporuje kariéry.“

A Jean-Claude Silbermann⁴⁸ k tomu dodává toto:⁴⁹

„Dnes se už neříká válka, říká se pacifikace, neříká se kapitalismus, ale říká se konzumní společnost, neříká se intelektuální dobrodružství, ale říká se kulturní aktivita, rovnováha hrůzy se nazývá mírová koexistence. Je snaha surrealistů odsoudit tuto obecnou falzifikace znaků.“

Navzdory a proti všemu se Havlíček ovšem domnívá, že surrealisté právě pro svou angažovanost v dialektické rovnici člověka a světa, která je šiboletem surrealizmu, jsou marxisté a nemohou jimi být.

⁴⁵ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

⁴⁶ Jean Schuster je spisovatel, básník a francouzský novinář. Patří k důležitému surrealistickému hnutí po druhé světové válce. Narodil se v roce 1929.

⁴⁷ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

⁴⁸ Jean-Claude Silbermann je francouzský malíř a spisovatel, narodil se v Boulogne-Billancourt v roce 1935.

⁴⁹ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Nedošlo k žádné devalvaci základních pojmů a cílových představ surrealismu. Došlo jen k devalvaci lidí, kteří se začali bát v těchto pojmech důsledně myslet.

Došlo k znehodnocení doby, nikoli k znehodnocení kovu, jehož hlas je stále stejně plný, i když jeho ozvěna zní falešně z úst těch, kteří zhanobili jeho konkrétní obsah. Máme znovu analyzovat konkrétní obsah Lautréamonta proto, že se jeho hlasu zmocnili profesori?

Mění se proto Lautréamnot? Mění se proto svoboda, když s ní žonglují parlamenty i diktatury

všech zemí světa, chřestíce přitom kriminály a povolávacími rozkazy.

Havlíček ještě říká:⁵⁰

„Zkuste odmítnout povolávací rozkaz, který je potenciálním rozkazem k vraždění, zkuste ignorovat posvátné fetiše praporů, glorioly pomazaných hlav anebo bujaré či sentimentální nápěvy hymen – a rázem bude po iluzích svobody.

A přece bude dál trvat i krvácet svoboda jako veliká možnost lidského rodu, jako pravda – a dovolte mi ještě citovat nádhernou větu ze závěru Spojitých nádob – jako jediná a nevyhnutelná pravda, až se objeví u našich tmavých oken, záříc vlnami svých vlasů.“

Takto se surrealismu věnoval Zbyněk Havlíček ve své přednášce 7. března 1968 v Městské knihovně, Pásmo přednášek o surrealismu, Socialistická akademie Praha.

⁵⁰ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

2.4 Havlíčkovy přednášky⁵¹

Zbyněk Havlíček ve svých přednáškách sledoval několik myšlenek, ve kterých se materializoval dialektický pohyb surrealismu, a které jsou bezpochyby dodnes dostatečně životné, aby unesly všechny barometrické výkyvy od administrativního vyškrtávání z dějin až po dlažební kostky nejžhavější současnosti, jak tvrdí Zbyněk Havlíček.⁵²

Havlíček říká:⁵³

„Surrealizmus má svoje zkušenosti na obranu kultury, na kterých se kladly ve třicátých letech základy budoucích katastrof, i s jásavě uniformními transparenty, na kterých bylo odpravováno „entartete kunst“, střídavě kurentem a střídavě azbukou. Má svoje zkušenosti s dobami kulturní přesycenosti i kulturního hladu, který konjunkturami i krizemi prochází nedotčen jako nejzazší vůle několika lidí, transformujících svět silou své imaginace.

Surrealizmus už dávno není pouhým proklešťováním života z počátků „surrealistické revoluce“. Je spíše nepřetržitým a svým způsobem nekonečně náročným „převrácením naruby“ stromů tohoto života a jejich ustavičného vytrhávání z kořenů, je ustavičným obnovováním pramenů, nejenom hegelíanského proudu dějin, jehož samospád pohodlnosti se šťastně brodí bahnem módních přestřelek právě tak jako slepě bouří v mrtvých ramenech diktatur, ale i v proudu individuálního života.

Všechno, co je líbivé a také obveselující, se samo zatracuje.

Surrealizmus žije s tím, že se neustále znovu definuje, že vymezuje nová vydobytá území, aby je vzápětí popřel a vydal se na novou cestu, že ustavičně stanoví svoje souřadnice a vyděluje se ze světa konformizmu a krátkodeché nevyrušitelnosti. Surrealizmus žije permanentní negací. „Věčně se obrozovat anebo zemřít“. Toto je v surrealismu skutečným dobrodružstvím ducha.

⁵¹ Havlíčkovy přednášky – materiál, který je uložený v LA PNP a činí 29 stran.

⁵² Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

⁵³ Havlíček, Zbyněk: Havlíčkovy přednášky, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Dějiny surrealismu jsou právě tak dějinami jedinečných výbojů. A nám nezbývá, chceme-li dostát svému úkolu, ponořit se alespoň orientačně do obou proudů těchto dějin, a prozářit je neuhasínající „lampou v orloji“ lidského nekonečna.“

Surrealizmus je pokračovatelem černého a revolučního romantizmu, představovaného osamělými velikány na poli filozofické a básnické myšlenky, jakými byli Neval, Baudelaire, Rimbaud, Lautréamont, Jarry, ale také Markýz de Sade či Novalis.⁵⁴

V tomto otevřeném a velice volném seznamu, jak tedy píše Havlíček, se také objevuje i Swift, anglický spisovatel Carroll, Strindberg a také Nietzsche.⁵⁵

⁵⁴ Novalis je jeden z důležitých německých autorů v období romantizmu.

⁵⁵ Nietzsche jako přední filozof přelomu 19. a 20. století. Proti rozumu vyhlásil za spasitele lidstva silné individuum. Historii obvinil ze škodlivosti tím, že obrací člověka k světům bytým, ubírá mu prý energii nezbytnou pro život.

3. Poetika Zbyňka Havlíčka

3.1 Metafora jako východisko

Okruh znaků, se kterými Havlíček pracuje, a okruh témat je poměrně stálý: řetěz jeho metafor je současně řetězem štěstí a slasti, neboť obraznost jeho poezie krouží neustále kolem centrálního erotického tématu, kolem symboliky milostné touhy, kolem obrazu vysněné ženy – Karlotty – sublimovaného od nejbizardnějších a nejprotilehlejších představových oblastí: jednou jde o představy nezemsky křehké a abstraktní.

Nabízím příklad metafor z úvodní básně ze sbírky Karlotta plove prsa.
(úryvek)

Miluji buržoasii

Po způsobu zvířat

V **nejsladší zeměpisné poloze světa**

Její krásu ze **šťastných čísel** její krásu **dialektického města**

S bílými šatnami

Mozkových závitů stržených **atavistickým smíchem**

Její **nepřenosnou krásu**

S **pohyby sladce determinujícím** na způsob etnografické teorie

Dráždivými na způsob převzetí moci

Když odráží netečné **útoky dějin**

Když plove prsa dějinami přítomnosti

Zatímco **noc vede ránu do nejměkčích struktur**

Zatímco **záchvěvy budoucností** milují bouři

A vše co obchází po **vlastním obzoru**

A vše co bije do očí

Rozbíví se o její **dokonalou formu**

A vše co bije do očí

Rozbíví se o její **dokonalou formu**

Hypnotičtější než Amerika

O její malé **znalé elektrické křeslo**

O její štíhlý záchranný pás

.....

Co o metafoře říká Zbyněk Havlíček?⁵⁶

„Obrazné, metaforické vyjadřování je schopno postihovat skutečnost právě tak správně jako myšlenkové abstrakce a že v některých případech je dokonce oprávněnější než abstraktní vyjadřování pojmové. Ve studiích o metafoře a poezii vůbec používám zhusta tohoto způsobu vyjadřování; důvody k tomu jsou několikeré.

Předně je to sama nedostatečnost pojmového myšlení. Pojem je vždy abstrakcí skutečnosti. Takzvané neempirické představy nebo pojmy, jako Bůh, spravedlnost atd., mají konec konců vždy své empirické jádro. Je-li předmětem našeho zkoumání skutečnost, která se prudce rozvíjí a mění, pak pojmy včerejška se již neztotožňují s pojmy dneška.

Jde-li dokonce o takový předmět zkoumání, který je i pojmy včerejška nedostatečně vybaven, jde-li o oblast, o jejichž poznání se uchází více vědních disciplín s různorodými arzenály pojmů, pak zmatek tohoto „exaktního“ myšlení je téměř zaručen.“

Studium metafory je podle Havlíčka velmi obtížné.

„Definice neodhaluje pravdu: s dílčí platností vymezuje jen její část, kóduje měnící se skutečnost, za kterou zaostává. Platnost definic a nosnost jednotlivých pojmů nezkoumáme pouze z vnitřních hledisek logické stavby, ale především na základě konkrétních příkladů, na základě aplikace v praxi. V oblasti studia metafory vývoj poezie sám proměnil stovky prací, zaručeně vědeckých, v dokonalé muzeum starožitností. Vyjadřování obrazné je zcela vhodné, a někdy také dokonce nutné, kde doplňuje, kde ilustruje myšlení pojmové. Konkretizuje naše představy, překonává nedostatky abstrakce, sděluje naši myšlenku názornějším a mnohdy působivějším způsobem. Nepříčí se logice našich dedukcí, není samoučelné, orientuje nás v méně známých oblastech rychleji a bezprostředněji.

⁵⁶ Havlíček, Zbyněk: Chiméra vědeckosti. In: Analogon 29, str. 1 - 2.

Postihuje skutečnost nejen v její historické determinovanosti, ale rozvíjí ji i v jejích dalších perspektivách, v jejím vývoji. V četných psychologických oblastech se nám jeví intuitivní poznatky básníků často cennější než toporné vymezování abstraktních myslitelů.

Řekne-li Novalis, že „řeč je slovních vybledlých metafor“, může být pro nás tento postřeh cennější než celé svazky vědeckých úvah jeho současníků!“

Takto se tedy k metafoře a její problematice vyjadřuje sám Zbyněk Havlíček.

3.2. Téma: Doba stalinismu

Druhým pólem Havlíčkovy poezie, bez něhož by jí hrozilo nebezpečí monotónnosti, je obludnost doby stalinismu, doby politického teroru, justičních vražd, morálního rozkladu inteligence a nebezpečí proměny „studené války“ ve válku žhavou, v zánik lidstva uprostřed atomové katastrofy.

Opět úryvek básně:

Pod prapory socialistického štěstí
Popravy se děly v hledišti
Dobro práskalo do bot
Soucit bral na hůl snílky
Morálka si blila sama za krk
Nahé ženy pudrovaly dodělávající ryby

Havlíčková sbírka Prolegomena poesie roku 1951 začíná větou Lautréamonta z roku 1870, o kterém se Havlíček často zmiňoval.

„Věda, kterou se zabývám, je odlišná poezie“.

„Člověk je bytost prostá omylů. Všechno mu ukazuje pravdu“

Bylo málo básní napsaných v roce 1951, které by bez falešného moralizování podaly tak sugestivně obraz hrůznosti doby, jako Havlíčkova sbírka Kabinet Dr. Calligariho, ze kterého jsme citovali. V **Prolegomenách poesie** z roku 1952, která mají formu lapidárních, provokujících a zoufalých tezí.

Havlíčkova sbírka **Prolegomena poesie z roku 1951** začíná větou Lautréamonta z roku 1870, o kterém se Havlíček často zmiňoval.

„Věda, kterou se zabývám, je odlišná poezie“.

„Člověk je bytost prostá omylů. Všechno mu ukazuje pravdu.“

Z různých provokujících tezí mohu nabídnout například tento úryvek:

KRÁSA je diferencí v autonomii partnerů.

Traumatickou krásu!

Krásu, otázka svodů, provokatérka ejakulací. Láska jako boj o sperma.

Krásu je viditelná jen budoucími východisky z bídy.

Krásu je nepřenosná.

Krásu bude incestní, nebo nebude.

Krásu je jenom to, co lze křičet.

Po zaujetí dochází k zaujetí postoje. A mohu obecně říci, že postoj ke kráse je postoj proti ženě.

Krásu, stejně jako smrt, je absolutním pojmem negativního obsahu.

Krásu je nástrojem smrti.

Umění : kráse (rovná se) pohlavní akt : touze.

Sadistickou krásu!

Havlíček tu krásu pojímá jako něco ryze negativního, jistě spojeného se zkušenostmi doby stalinismu v 50. letech. Např. jeho krásu, která je spojena s incestní vztahem.

Sexualita, erotizmus a láska jsou důležité pojmy pro surrealismus a také pro Havlíčka.

Vratislav Effenberger definuje lásku takto:⁵⁷

„Láska jako forma vzájemného citového vztahu, ve kterém se jeden odevzdává druhému, je ze všeho nejvíc vystavena zběsilostem soudobého racionalizmu. Obecně vzato, racionalistický útlak dnešního společenského systému, na kterém se shodují nejrozumnější politické systémy, žene každého lidského jedince z jedné krizové situace do druhé a nutí ho k elementární sebeobraně, ve které využívá všech prostředků, bez pohledu na jejich povahu a dosah. Pod rouškou milostného vzplanutí, které může být momentálně nepředstírané nebo dokonce i citově autentické, se vzájemnost lásky stala strategickou hrou o výhodnější postavení v rovině příštích zápasů o život, ze kterého byl ostatně vytracen citový obsah. Od chvíle, kdy se kultivovanost stala pouhou reprezentační formalitou, stává se sexualita v milostném vztahu biologickou funkcí, pasivním konzumem slastí. Za těchto okolností nepředpokládám, že by vzájemnost lásky mohla hrát významnější roli v milostném aktu.“

Vratislav Effenberger se dále také zmiňuje o případech erotizmu jako inspirační síly poezie.⁵⁸

„Ve všech případech je erotizmus dynamickým zdrojem imaginace a inspirační silou poezie. Jen tam, kde tvůrčí individualita není schopna důvěřovat vlastnímu erotizmu, aby mu vytvořila podmínky k přeměně, je nucena uchýlovat se k módním formám, formalizuje vlastní erotizmus a v tvůrčím smyslu jej ruší. Intelekt, kterému pak toho už mnoho nezbývá k vlastní činnosti, nutí postiženou osobu ke snobskému mluvení.“

Effenberger ještě také hovoří o souvztažnosti lásky – poezie – revoluce.⁵⁹

„Tato souvztažnost patří k záhadám romantického mýtu, který Breton stavěl proti paradigmatickému kurzu soudobé civilizace.

Toto protestní gesto není udržitelné už jen proto, že všechny tyto tři pojmy se vývojem věcí samy rozplynuly. Nerozplynul se však jejich princip, a je na nás budoucích, aby do tohoto principu byly dosazeny i v budoucnu výstižnější pojmy.“

⁵⁷ Obrysový souhrn odpovědí na anketu o erotismu z r. 1973. In: Analogon 4.

⁵⁸ Obrysový souhrn odpovědí na anketu o erotismu z r. 1973. In: Analogon 4.

⁵⁹ Obrysový souhrn odpovědí na anketu o erotismu z r. 1973. In: Analogon 4.

Zbyněk Havlíček dále ve své básni hovořil o incestní kráse.

G. Apollinaire řekl o incestu toto:⁶⁰

„Chtěl bych, abys byla mou sestrou, abych tě mohl milovat.“

Od roku 1952 do roku 1958 se Havlíček básnický skutečně odmlčel. V roce 1958 začíná znovu psát poezii a jeho nová rukopisná sbírka *Miluji* tedy jsem je syntézou dosavadních dvou oddělených pólů jeho poezie: Mýtus všemocného Eróta se mu stává východiskem ze soumravné doby „selhání vývojové logiky dějin“, erotika a obraz doby se organicky prolínají, prostupují a prosvětlují lidskou nadějí.

Nejsilnější je Havlíčkova poezie tam, kde erotická touha, nahá a nesublimovaná, je konfrontována s šílenstvím doby.

Tragédie básníka Zbyňka Havlíčka odhaluje rozpornost konceptu levé avantgardy: v okamžiku, kdy se její utopické perspektivy mají realizovat, počne revoluce požírat nejen své vlastní děti, ale i své umělecké spojence a spolubojovníky. Havlíček se dlouho pokoušel tento rozpor teorie a praxe, snu a reality vybalancovat tím, že se odmítal všemu navzdory vzdát osobního práva na integritu obou pólů. Ale nakonec zvítězil kritický rozum a kritický pohled na společenskou realitu a přiznání nesmiřitelnosti principu reality a principu slasti.

Jeho dílo zůstává sugestivním svědectvím moci poezie, důležitým chybějícím článkem ve vývojové logice české poválečné poezie, svědectvím věrnosti a důslednosti v rozvíjení surrealistické poetiky i v nových, krajně paradoxních a nepříznivých podmínkách. Je svědectvím jednoho života, které je zcela zasvěcené poezii. Je také ale svědectvím krutosti doby, která neznala slitování se snílky, která vyloučila prostor pro snění ze svého mechanismu.

⁶⁰ Stručný slovník erotismu. In: *Analogon* 4.

3.3. Pásmo jako kompoziční výzva

Dalším pólem Havlíčkovy poezie by mohlo být pásmo,⁶¹ vliv pásma na Havlíčkovu poezii je dobře popsáno v práci profesora Josefa Vojvodíka.⁶²

„Rozklad ústředního tématu do řady relativně samostatných témat dílčích, vyvolávající představu věrného záznamu myšlenkového pochodu básníka, zdůraznil subjektivní pól tvorby a otevřel cestu reflexi, což spolu tematickou šíří pásma umožnilo v něm podat syntetický a osobně zabarvený obraz světa.

Tematická svoboda pásma, dovolující spojovat v celek motivy prostorově ani časově bezprostředně nesouvisející, je doplňována často míšením stylů, prolínáním lyrických a epických prvků, což vedlo například v naší meziválečné poezii k tomu, že pásmo zastoupilo v žánrovém systému ve 20. letech veršovanou epiku (Wolkerův Svatý kopeček, Nezval a jeho Akrobat nebo Závada s Panychidou a další...

Pásmo se stalo významným žánrem poetické a surrealistické poezie, jíž vyšlo vstříc svými základními žánrovými charakteristikami, sbližuje se tak s automatickým textem.

I právě také Zbyněk Havlíček používá pásmo ve svém díle. Zároveň ho však výrazným způsobem modifikuje a radikalizuje, a to na několika rovinách. Radikalizována je ve specifickém smyslu již základní zkušenost Apollinairova Pásma: zkušenost sebeodcizení a ztráty. V Havlíčkově básni neprožívá básnické „já“ osamocenost a sebeodcizení v prostředí moderního velkoměsta, jejich zkušenost je zkušeností účastníků a svědků dehumanizace člověka, zaklesnutého do totalitní mašinérie systémů, „slepých a hnílobných / systémů které nám despoticky kralují“ (Pekingský hematom).

⁶¹ Pásmo - žánr moderní poezie delšího rozsahu, charakteristický asociativním řazením jen volně spjatých tematických úseků. Stabilizace pásma jako žánru, k níž došlo ve 20. století (v naší poezii ve 20. a 30. letech) především pod vlivem Apollinairovy poezie (zejména jeho Pásma), souvisí s obdobným procesem v části prózy, při němž se stává organizujícím principem tematické výstavby více či méně stylizovaný proud vědomí.

⁶² Vojvodík, J.: „A v té chvíli já se zděsil co se to stalo s člověkem...“: Básník - „flaneur“ – svědek. Aktualizace pásmového typu básně v Zahradníčkově Znamení moci a v Havlíčkově Stalinské epoše. In: Víra a výraz. Str. – 106 – 116.

Součástí estetického programu Apollinairova Pásma, jeho poetiky simultánnosti, je utopistická naděje na sloučení rozpolceného světa, jazyků a vlastní rozpolcenosti, naděje ve světě moderního Babylónu, jehož obrazem je Paříž, ve světě moderní techniky, která však může být i světem moderní krásy.

Tento utopistický projekt avantgardy, její postulát „nového člověka“, „v novém světě“ je v Havlíčkově poezii důsledně zpochybňován a negován představou odlidštěného světa.

Člověk je tedy v mocenském teroru totalitního státu.

Sémantické jádro krystalizuje kolem problematiky autentičnosti, bezprostřednosti a žité skutečnosti individuálního lidského života, ohrožovaného dehumanizací a naprostým rozplynutím v kolektivu do „beztvárného nákladu těch, kteří se vezou“.

Východisko hledá Havlíček v nejživoucnější a nejautentičtější skutečnosti ze všech skutečností bytí: v síle lásky.“

Závěr:

Diplomová práce měla dva základní okruhy. Představit Zbyňka Havlíčka jako osobnost, představit jeho pojetí surrealismu a také alespoň v krátkosti poukázat na jeho poetiku. Druhý okruh, příloha diplomové práce nás ještě seznámí s Havlíčkovou pozůstalostí, tedy s tisky, rukopisy a s korespondencí uložené v LA PNP v Praze na Strahově.

Zbyněk Havlíček patřil do poválečné spořilovské skupiny surrealistů.

Spořilovští surrealisté je označení pro sdružení surrealistů, která vznikla v roce 1943. Jejimi členy byli básník Zbyněk Havlíček, literární teoretik Robert Kalivoda, básník Rudolf Altschul, František Jůzek, Jiří Šmoranc a výtvarník Libor Fára. Za války začali spolupracovat s K. Teigem i dalšími surrealisty různých generací.

Jejich největším vzorem byl pochopitelně nejznámější surrealista André Breton, kterého jsem prostřednictvím Zbyňka Havlíčka a jeho pozůstalosti představil.

Na závěr ještě jedno rozloučení se Zbyňkem Havlíčkem.

„Byl tedy Zbyněk člověk milovaný a milující. Milý Zbyňku, loučíme se s tebou, když jsi svůj život statečně dobojoval do posledního dechu. A teď, kdy je tělesná trýzeň u konce, můžeme vyslovit, že jsi byl šťasten i v smrti: odcházíš milován všemi, s nimiž tě kdy život v dobrém svedl dohromady, a zůstáváš navždy živ v jejich srdcích.“⁶³

Tyto věty zazněly z úst Otakara Kučery 16. 1. 1969 nad rakví Zbyňka Havlíčka.

⁶³ Kučera, Otakar: Proslov nad rakví Zbyňka Havlíčka, rukopis uložený v LA PNP v Praze na Strahově.

Seznam použité literatury

Red. Brabec, J., Dryje, F...: Analogon 4. Praha: Lidové noviny, 1991.

Red. Brabec, J., Dryje, F...: Analogon 9. Praha: Lidové noviny, 1992.

Red. Brabec, J., Dryje, F...: Analogon 29. Praha: Lidové noviny, 2000.

Čolakovová, Ž.: Český surrealismus 30. let. Struktura básnického obrazu. Praha: Karolinum, 1999.

Dvorský, S., Effenberger, V., Král, P.: Surrealistické východisko. Praha: Československý spisovatel, 1969.

Effenberger, V.: Realita a poesie. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 1969.

Havlíček, Z.: Otevřít po mé smrti. Praha: Československý spisovatel, 1994.

Havlíček, Z.: Skutečnost snu. 1. vydání. Praha: Torst, 2003.

Chvatík, K.: Melancholie a vzdor. 1. vydání. Praha: Československý spisovatel, 1992.

Langerová, M.: Fragmenty pohybu. 1. vydání. Praha: Karolinum, 1998.

Ed. Lehár, J...: Česká literatura od počátků k dnešku. 2. vydání. Praha: Lidové noviny, 2008.

Opavský a hlučinský deník. Altschul. Jméno spjaté s opavskou historií. 7. 6.2012.
Dostupný z WWW –
< http://opavsky.denik.cz/zpravy_region/altschul-jmeno-spjate-s-opavskou-historii20111221.html >.

Vojvodík, J.: „A v té chvíli já se zděsil co se to stalo s člověkem...“: Básník - „flaneur“ – svědek. Aktualizace pásmového typu básně v Zahradníčkově Znamení moci a v Havlíčkově Stalinské epoše. In: Kubíček, T., Wiendl, J.: Víra a výraz. 1. vydání. Brno: Host, 2005.

Wikipedie. Rudolf Alschul. 23. 7.2012. Dostupný z WWW –
< http://cs.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Altschul >.

Wikipedie. Havlíček, Zbyněk. 5. 4.2012. Dostupný z WWW –
< http://cs.wikipedia.org/wiki/Zbyn%C4%9Bk_Havl%C3%AD%C4%8Dek >.

Wikipedie. Paracelsus. 5. 4. 2012. Dostupný z WWW –
< <http://cs.wikipedia.org/wiki/Paracelsus> >.

Wikipedie. Schuster, Jean. 5. 6. 2012. Dostupný z WWW –
< http://fr.wikipedia.org/wiki/Jean_Schuster >.

Wikipedie. Silbermann, Jean–Claude. 5. 6. 2012. Dostupný z WWW –
< http://fr.wikipedia.org/wiki/Jean-Claude_Silbermann >.

Wikipedie. Šebek, Karel. 21. 6. 2012. Dostupný z WWW –
<http://cs.wikipedia.org/wiki/Karel_%C5%A0ebek>.

